

Elidegeníthető–elidegeníthetetlen birtokviszony
kifejezése melléknévképzőkkel a magyarban – ómagyar
kori korpuszvizsgálat

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Tanszék
2025. január 15.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
2. A kutatás elméleti háttere	
2.1. A birtoklás definíciója	4
2.2. A birtokviszony szemantikai osztályozása DIXON tipológiája alapján	4
2.3. Elidegeníthető–elidegeníthetetlen birtokviszony kifejezése melléknévképzőkkel a magyar nyelvben	5
2.4. Az elidegeníthetőség–elidegeníthetlenség kieferi kategorizálása	5
2.5. SCHIRM ANITA vizsgálata	6
2.6. Az <i>-(V)s</i> és az <i>-(j)ú/- (j)ű</i> melléknévképzők produktivitása az ómagyar korban	10
2.7. Az <i>-(V)s</i> és az <i>-(j)ú/- (j)ű</i> melléknévképzők produktivitása napjainkban	12
2.8. A lexikalizálódás jelensége	13
3. Adatok és módszerek	13
3.1. Az <i>Apor-kódex</i>	15
3.2. A <i>Bécsi-kódex</i>	15
3.3. A <i>Birk-kódex</i>	16
3.4. A <i>Bod-kódex</i>	16
4. Eredmények	
4.1. Az <i>Apor-kódex</i> <i>-(j)ú/- (j)ű</i> képzős szerkezetei	17
4.2. Az <i>Apor-kódex</i> <i>-(V)s</i> képzős szerkezetei	18
4.3. Az <i>Bécsi-kódex</i> <i>-(j)ú/- (j)ű</i> képzős szerkezetei	22
4.4. Az <i>Bécsi-kódex</i> <i>-(V)s</i> képzős szerkezetei	24
4.5. A <i>Birk-kódex</i> <i>-(j)ú/- (j)ű</i> képzős szerkezetei	29
4.6. A <i>Birk-kódex</i> <i>-(V)s</i> képzős szerkezetei	29
4.7. A <i>Bod-kódex</i> <i>-(j)ú/- (j)ű</i> képzős szerkezetei	30
4.8. A <i>Bod-kódex</i> <i>-(V)s</i> képzős szerkezetei	31
5. Összegzés	35
5.1. Jövőbeli tervek	37

1. Bevezetés

A magyarban a birtok elidegeníthetősége nem játszik szerepet a birtokviszony kifejezésében, a birtoklás kifejezése prototipikusan kétféleképpen történik: adnominális (névszói) szerkezettel (*Péter autója (piros)*) vagy predikatív szerkezettel (*Péternek piros autója van.*). Anyanyelvünk kapcsán beszélhetünk azonban olyan, kvázi birtokviszonyt kifejező szerkezetekről, amelyek esetében az elidegeníthetőség lehet motiváló tényező. Míg az *-(V)s* képzős alakok – például *csőrös merőkanál* – elidegeníthető, a *-(j)ű/- (j)ű* képzősek – például *hosszú csőrű gólyamadár* – elidegeníthetetlen birtokot jelölnek.

Dolgozatom középpontjába a melléknévképzőkkel megvalósuló birtokviszony ezen nem tipikus esetét állítom. A témakör szinkrón vizsgálatával már többen foglalkoztak, köztük KIEFER FERENC (1998) és SCHIRM ANITA (2005), én pedig úgy gondoltam, a kérdés vizsgálata történeti szempontból ugyancsak érdekes lehet, így jelen kutatásban korpusz alapú vizsgálatokat végeztem ómagyar kori kódexeken. A *Magyar Generatív Történeti Szintaxis* (MGTSz.) oldalán fellelhető, eltérő hosszúságú *Apor-kódex*, *Bécsi-kódex*, *Birk-kódex* és *Bod-kódex* teljes szövegeit tanulmányoztam át, az alábbi kérdésre keresve választ:

1. Kimondható-e egyes ómagyar kori kódexek adatai alapján, hogy ezekben az *-(V)s* képző a birtok elidegeníthető, az *-(j)ű/- (j)ű* pedig a birtok elidegeníthetetlen voltát jelölte?

A kérdés azért is érdekes lehet, mert KÁLMÁN BÉLA (1997) megállapította, hogy a magyar legközelebbi rokon nyelveiben a hantiban és a manysiban szintén fellelhetők olyan elidegeníthető–elidegeníthetetlen birtokviszony kifejezésére alkalmas melléknévképzők, amelyek funkcionális szempontból a fentiekhez hasonlóan viselkednek. Például az északi manysiban az elidegeníthetetlen kapcsolat jelölése *-p/-pa* szuffixumok segítségével valósul meg, amelyek – akár a magyar *-(j)ű/- (j)ű* szuffixumai – csak összetett jelzők második tagjához járulhatnak, például *isem witep sāreš* 'forró vizű tenger'. (KÁLMÁN 1997: 45) Ezzel szemben az elidegeníthető kapcsolat kifejezésére *-ŋ* melléknévképző használatos, ami – akár a magyarban az *-(V)s* – egyaránt megjelenhet egyszerű jelzőben, illetve összetett jelző második tagjában, például *saxiŋ nē* 'bundás nő' és *jánk-saxiŋ nē* 'fehér-bundás nő'. (KÁLMÁN 1997: 45)

Mindezek mellett kiemelten fontos megjegyezni, hogy bár az obi-ugor nyelvek birtokos melléknévképzői funkcionális szempontból olyasformán viselkednek, mint az anyanyelvünkben előfordulók, hangalakjuk csak az obi-ugor nyelvekben hasonló vagy egyező, a magyarral nem mutatnak összefüggést, ezek alapján nem lehet tehát közös alakot rekonstruálni. (KÁLMÁN 1997: 46)

A bevezetést követően (1. rész) ismertetem a kutatás elméleti háttérét, többek között a birtoklás definícióját STASSEN (2009) és szemantikai osztályozását DIXON tipológiája (2010)

alapján, bemutatom miként jelennek meg az elidegeníthetőség kategóriái melléknévképzős birtokos szerkezetekben a magyarban, és írok arról, mi mindenben egyezett, illetve különbözött KIEFER FERENC (2000) és SCHIRM ANITA (2005) álláspontja a kérdéskört illetően. Szót ejtek az *-(V)s*, illetve az *-(j)ű/-(j)ű* melléknévképzők ómagyar kori, illetve napjainkbeli produktivításáról, a lexikalizálódás jelenségéről. (2. rész) Mindezeket követi a kutatás forrásainak és módszereinek bemutatása, a *Magyar Generatív Történeti Szintaxis* (MGTSz.) oldaláról választott négy ómagyar kori kódex *-(V)s*, illetve *-(j)ű/-(j)ű* képzős szerkezetein végzett morfológiai, szintaktikai és szemantikai vizsgálatok eredményeinek ismertetése. (3. rész) Végezetül összegzem a vizsgálat eredményeit, és felvázolom a kutatás további lehetséges irányait. (4. rész)

2. A kutatás elméleti háttere

2.1. A birtoklás definíciója

A birtoklás olyan közös emberi tapasztalat, amely STASSEN (2009) meghatározása szerint a birtokosnak és a birtoknak a kapcsolatát testesíti meg. A birtokviszony sajátos abban a tekintetben, hogy sosem lehet felcserélni a referensek szerepeit anélkül, hogy a jelentés valamilyen módon meg ne változna. Egyrészt emiatt tekinthető speciálisnak a birtokos és a birtok között fennálló szemantikai kapcsolat, másrészt a két elem viszonyában a jelentésbeli aszimmetriát a birtokos birtok feletti kontrollja adja. A birtokos jellemzően ember, amit STASSEN meglátása szerint az támaszt alá, hogy általánosságban elmondható, csak az emberek képesek irányítani. (STASSEN 2009: 15) HERSLUND–BARONnál ugyancsak arról olvashatunk, hogy a birtokos prototipikusan élő és ember, míg a birtok élettelen és tárgy (HERSLUND–BARON 2001). Természetesen tudunk hozni példát arra is, amikor a birtokos élettelen (*ház ablaka*) – s ezt DIXON (2010) birtokviszonyról alkotott szemantikai osztályozása (például (b) rész–egész és (d) személy, állat vagy dolog attribútumai kategória) is alátámasztja –, vagy a birtok élő (*Zsiga ismerőse*).

2.2. A birtokviszony szemantikai osztályozása Dixon tipológiája alapján

DIXON (2010) szemantikai osztályozásában a birtokviszonyt az alábbiak szerint csoportosítja: (a) tulajdonjog (és átmeneti birtoklás): *János autója*, (b) egész-rész kapcsolat (akár ember/állat testrésze, ill. egy tárgy része: *Kinga fogai/ a kabin ajtaja*, (c) rokonsági kapcsolat (akár vérségi, akár házasságon keresztüli): *édesanyám/Mária férje*, (d) egy személy, állat vagy dolog attribútuma: *János indulatai*, (e) lokáció vagy orientáció: *a furgon eleje*, (f)

asszociáció: *Pál fogorvosa*, (g) nominalizáció, amely kapcsolódhat egy objektumhoz, helyszínhez vagy tevékenységhez: *Bence felfedezése*.

Az első három kategória a birtoklás tipikus eseteit jelenti. Az elidegeníthető (*Kriszti labdája*) és az elidegeníthetetlen (*Andor keze*) birtoklás között további szemantikai különbség van; szokásosan előbbit tartják a birtoklás tipikus változatának, s benne [+élő], [+ember] szemantikai jegyeket hordoz a birtokos, míg a birtok [-élő] jegyű. (STASSEN 2009: 12–15) A továbbiakban a fenti osztályozást alapul véve bemutatom a magyarra jellemző típusokat.

2.1. Elidegeníthető–elidegeníthetetlen birtokviszony kifejezése melléknévképzőkkel a magyar nyelvben

A magyarban a birtokviszony kifejezése két tipikus (adnominális, predikatív) szerkezet mellett melléknévképzők (az *-(V)s* és az *-(j)ű/- (j)ű*) segítségével szintén megvalósítható. A legtöbb szakirodalom egyetért abban, hogy a magyarban az elidegeníthető birtokviszony kifejezésére alkalmas *-(V)s* melléknévképző megjelenhet egyszerű jelzőben, illetve összetett jelző második tagjaként, míg az elidegeníthetetlen birtokviszonyt létrehozó *-(j)ű/- (j)ű* melléknévképzők csupán utóbb említett szerkezet típusokban fedezhetők fel. (KÁLMÁN 1997, KIEFER 1998, SCHIRM 2005, KIEFER 2007, LADÁNYI 2017)

2.2. Az elidegeníthetőség–elidegeníthetetlenlenség kieferi kategorizálása

KIEFER *Jelentéelméletében* (2007) a rész–egész viszonyok csoportosítására WINSTON taxonómiáját (1987) tünteti fel, melyet alább én is ismertetek: (a) a rész szervesen hozzátartozik az egészhez: a *fej* a *test* egyik része, a *székláb* a *szék* egyik alkotóeleme, (b) az egész és annak komponensei közötti viszony (egy tárgyhoz tartozó tipikus kellékek): *kapa* és *nyele*, *csésze* és *füle*, (c) a gyűjtőnév által jelölt halmaz és annak egyik eleme közötti viszony: az *erdő*nek része a *fa*, a *birkanyáj*nak a *birka*, (d) az anyag és annak adagjai vagy mennyiségei közötti rész–egész viszony: *kenyér* és *egy szelet kenyér*, *bor* és *egy akó bor*, (e) két dolog közötti járulékos viszony: az *ételt* *sózni* szokták, az *írás*nak lehet *stílusa*. (KIEFER 2007: 194–195, WINSTON 1987: 421–426)

Az (a) típusú rész–egész viszony az elidegeníthetetlenlenségre jellemző, ahol a rész nem választható le az egésztől anélkül, hogy az egész meg ne szűnne, csonkává ne válna. A (b) és az (e) viszony esetében a rész elidegeníthető anélkül, hogy az egész megszűnne egésznek lenni, ráadásul az (e) viszony egy tulajdonságnak egy tárgyhoz, személyhez való hozzárendeléséből áll, s pusztán annyit fejez ki, hogy a két dolog együtt szokott járni. A (c) és (d) viszony kapcsán az elidegeníthetőség nem kerül szóba. (KIEFER 2007: 194–195) Összehasonlítva WINSTON

(1987) taxonómiáját DIXON (2010) tipológiájával, WINSTON (1987) rész–egész viszonyainak kategóriái mind besorolhatók DIXON (2010) szemantika szerinti birtokviszonyosztályozásának (b) kategóriaként jelölt egész–rész kapcsolatai alá.

KIEFER eleinte azt vallotta, csak olyan rész–egész viszonyon alapuló birtoklás sorolható az elidegeníthetlenség fogalmkörébe, ahol a rész szükségszerűen hozzátartozik az egészhez (*ember és fej, autó és kerék*), ám később kiterjesztette az elidegeníthetlenség definícióját azokra a rész–egész viszonyokra is, alapul véve a tipikus kellékek halmazát, amelyek esetében a *-(j)ú/- (j)ű* képzők bizonyos nem szükségszerű, elidegeníthető viszonyokban szintén alkalmazhatók. KIEFER tanulmányában (1998) tipikus kellékre a *hosszú nyelű kapát* hozza példaként: noha a nyél mintegy (tipikusan) hozzátartozik a kapafejhez, és azzal együtt lehet rendeltetészerűen használni, a kapa nyél nélkül – bár munkavégzésre alkalmatlanná válik – szintén kapának nevezhető; ergo a két alkotóelem közötti, elidegeníthető kapcsolat a „tipikus együtt járás”-nak köszönhetően valójában elidegeníthetetlen. (KIEFER 1998: 239–240?)

Később KIEFER kiterjesztette a birtokviszony fogalmát a járulékos viszonyok csoportjára is, amelyben: két dolog együtt jár anélkül, hogy az egyik része lenne a másiknak (pl. az emberek általában ruhát viselnek, a levest megsózzák), s a viszony ebben az esetben egy tulajdonság tárgyhoz/személyhez való hozzárendeléséből áll. Megjegyzendő azonban, hogy a járulékos viszonyok kapcsán kategóriák közötti ingadozást figyelhetünk meg, lásd: *barna kabátú férfi* vs. *barna kabátos férfi*. Mindkét szerkezeti forma grammatikus, hiába sorolnánk logikai alapon a ruhadarabokat inkább az elidegeníthető birtokok halmazába, a nyelvhasználat, a nyelvhasználók ránk cáfolnak – legalábbis KIEFER megfigyelése szerint. (KIEFER 1998: 239)

2.3. SCHIRM ANITA vizsgálata

Néhány évvel később SCHIRM ANITA (2005) az *Új magyar nyelvtanból* (ÚMNY.) kiindulva szintén foglalkozott a témával, többféle szempont alapján vizsgálta az elidegeníthetőség–elidegeníthetlenség kérdését. Bár a KIEFER (1998) által megadott *-(j)ú/- (j)ű* képzős melléknevet tartalmazó szó szerkezetek használati szabályával $[DP[D[ADJ[ADJ\ N1] + (j)Ú]N2]$ (amelynek feltétele, hogy az ADJ által kifejezett tulajdonság elidegeníthetetlen vagy elidegeníthetetlennek tekintett tulajdonsága az N_2 által jelölt dolognak vagy személynek) egyet értett, vitatta, hogy az elidegeníthetlenséget általában ki lehet terjeszteni valójában elidegeníthető, de az alapszóval jelölt személyhez vagy tárgyhoz hozzátartozó dolgokra (ruházat és viselője). Hogy bebizonyítsa álláspontját, illetve hogy meggyőződjön arról, megadható-e csupán az elidegeníthetőség fogalmának segítségével az *-(V)s* és az *-(j)ú/- (j)ű* képzők használata közti különbség, kérdőíves vizsgálatot készített. Kérdőívét 84 személy

töltötte ki, akiket demográfiai adataik (életkor, nem, lakóhely, foglalkozás) alapján csoportosított. Adatközlőitől úgy nevezett eldönthetőségi ítéleteket kért, vagyis megkérdezte tőlük, hogy helyesnek (jól formálnak), helytelennek (nem jól formálnak), netán bizonytalannak ítélnék-e meg bizonyos szerkezeteket. Előfordult, hogy az adatközlők a helyes (+), helytelen (-), illetve kérdéses (?) megjelöléseken túl néha szöveges kommentárokat is illesztettek a válaszok mellé. SCHIRM ingadozásnak tekintette, ha adatközlői a válasznak hagyott kipontozott helyet egy szerkezet után üresen hagyták. A felmérések végén SCHIRM igyekezett korrelációt felállítani a szociolingvisztikai változók, valamint a képzőhasználat között, ám az adatok nem mutattak összefüggést. (SCHIRM 2005: 160–163)

Elsőként a(z) *-(j)ű/- (j)ű* szuffixumok vizsgálatát helyezte középpontba, példái egy részét KIEFER (1998) és KENESEI (1997) választotta, kiegészítve őket saját példáival. KIEFERhez hasonlóan arra jutott, bár az *-(j)ű/- (j)ű* képzők valóban elidegeníthetetlen birtokokhoz járnak (SCHIRM 2005: 161), az eredmények nem mutatják ezen melléknévképzők kizárólagosan ilyen olvasatát (1. táblázat). Az egyöntetű válaszadások elmaradását SCHIRM azzal magyarázta, hogy az adatközlők az eldönthetőségi ítéletek megalkotásánál olykor a szerkezetek grammatikai megformáltságán kívül azok jelentését és valós világbeli előfordulásukat is szem előtt tartották. (SCHIRM 2005: 161–162)

1. táblázat

Az *-(j)ű/- (j)ű* képzők vizsgálata (részlet SCHIRM ANITA (2005) nyomán)

	"jó" (+)	"rossz" (-)
háromlábú asztal	95,2% (80)	4,8% (4)
kerek fejű asszony	83,3% (70)	16,6% (14)
tavaszi virágú kert	17,9% (15)	82,1% (69)
két autójú férfi	11,9% (10)	88,1% (74)

SCHIRM (2005) ezután oppozícióba állította egymással a(z) *-(j)ű/- (j)ű* és a *-(V)s* szuffixumokat, mert kíváncsi volt a köztük lévő különbségre. Eredményei pedig ugyancsak megerősítették KIEFER (1998) álláspontját, mi szerint az esetek túlnyomó többségében mindössze az egyik képző használatos (2. táblázat).

2. táblázat

Az *-(j)ű/-(j)ű* és *-(V)s* szuffixumok használatának összehasonlítása (részlet SCHIRM ANITA (2005) nyomán)

	+	-	?		+	-	?
ballábú	32,2%	63%	4,8%	ballábas	84,5%	10,7%	4,8%
futballista	(27)	(53)	(4)	futballista	(71)	(9)	(4)
kétkezes	65,4%	32,2%	2,4%	kétkezes	58,3%	32,2%	9,5%
ember	(55)	(27)	(2)	darab	(49)	(27)	(8)
fekete zakójú	27,5%	63%	9,5%	fekete zakós	91,7%	4,8%	3,5%
férfi	(23)	(53)	(8)	férfi	(77)	(4)	(3)
hosszú	33,4%	54,7%	11,9%	hosszú	80,9%	13,1%	6%
szoknyájú	(28)	(46)	(10)	szoknyás	(68)	(11)	(5)
hölgy				hölgy			
jobblábú	3,5%	91,7%	4,8%	jobblábas	96,4%	2,4%	1,2%
cipő	(3)	(77)	(4)	cipő	(81)	(2)	(1)
ötujjú	32,2%	59,5%	8,3%	ötujjas	90,5%	8,3%	1,2%
kesztyű	(27)	(50)	(7)	kesztyű	(76)	(7)	(1)

Az elidegeníthetlenség járulékos viszonyokra (pl. *barna kabátú férfi* vs. *barna kabátos férfi*) való kiterjesztéséhez érve SCHIRM (2005) adatai azonban nem mutattak egyezést KIEFER (1998) eredményeivel. Előbbi ugyanis arra jutott, hogy ruhadarabok esetén a *-(V)s* képző inkább jellemző tulajdonságot, míg a(z) *-(j)ű/-(j)ű* képző a birtoklás mozzanatát jelöli, tehát ha példaként vesszük a *fekete zakójú férfi* kifejezést, annak értelmezése a 'fekete zakó van a férfin' és nem a 'fekete zakója van a férfin' jelentéssel azonos. (SCHIRM 2005: 165)

A táblázat alapján felvethető a kérdés, hogy miért a *kétkezes ember* és nem a *kétkező ember* megformálás elterjedtebb a beszélt nyelvben, ha a *kéz* testrészként elidegeníthetetlen módon hozzátartozik egy emberhez? Ennek magyarázata, hogy itt nem a birtoklás ténye, hanem egy jellemző tulajdonság megléte áll fenn. (SCHIRM 2005: 165)

A kérdőíves eredmények alapján SCHIRM a két képzőfajtára vonatkozó általánosítások bemutatásaként a következőket mondja: a képzők közti legfőbb szintaktikai eltérés – amiről az ÚMNy.-ben KIEFER is ír (KIEFER 1998: 230–231) –, hogy az *-(j)ű/-(j)ű* képző nem járulhat önmagában álló főnévhez (pl. **tetőautójú fiú*), csupán melléknévi jelzővel együtt grammatikus, szemben az *-(V)s* képzővel (pl.: *kalapos hölgy*). SCHIRM az *-(j)ű/-(j)ű* végződés kötelező szerkezethez járulására példaként hozza a **hajú fiú* szókapcsolatot, amit ahhoz, hogy teljesnek

érezzünk, el kell látnunk valamilyen jelzővel (pl. *szőke hajú fiú*). E szintaktikai különbséget az a szemantikai magyarázat is meg tudja támogatni, mely a kétféle képzőhasználat közötti többletinformáció meglétében vagy éppen hiányában rejlik. A **szemű fiú* kifejezésben utóbbira láthatunk példát, hiszen minden fiúra egyöntetűen érvényes az a kijelentés, hogy van szeme. A hiány a szerkezetben azonban nem jól formáltságot eredményez, szemben a *barna szemű fiú* kifejezéssel, amiben a *barna* jelző révén már beszélhetünk plusz információátadásról. (SCHIRM 2005: 164)

PETE ISTVÁN (1999) ugyanakkor más véleményen van a kérdést illetően. Említést tesz az ÚMNY. (230) álláspontjáról (az *-(j)ú/- (j)ű* képző „nem járulhat pusztá főnévhez”, lásd: *nagy hatalm + ú, kopasz fej + ű*), majd olyan szavakra hivatkozik, mint a *szigor + ú, gyönyör + ű, szörny + ű, díszkiadás + ú, bőrkötés + ű*, melyek szerint nem erősítik meg az ÚMNY.-ben olvasható szabályt. PETE a *nagy hatalmú, kék szemű, kopasz fejű, nagy ablakú* stb. alakokra nem szószerkezetekként, hanem képző segítségével képzett összetett szavakként tekint, amelyek az összetett szavak családját és képzésének a típusait gazdagítják. Megjegyzi, hogy a hasonló kategóriájú képződmények nagy részét (pl. *kék szemű, széles vállú*) az oroszban, németben, angolban egybeírt formában vagy kötőjellel szokás leírni. (PETE 1999: 494) Én azonban – PETE utolsóként említett gondolatához kapcsolódva – megjegyezném, hogy a korpuszvizsgálat során találtam olyan *-(j)ú/- (j)ű* képzős példákat, melyek azt igazolják, az íráskép nem feltétlen alkalmas szintaktikai kérdések eldöntésére (vö. (1), (2))

SCHIRM hibásnak gondolja PETE érvelését. Véleménye szerint az ellenpéldákként felhozott *szigorú, gyönyörű* és *szörnyű* szavakat ma már lexikalizálódott alapszavaknak érezzük, nem pedig képzett szavaknak. A *díszkiadású* és a *bőrkötésű* lexémák kapcsán pedig arra hivatkozik, hogy azok szóösszetételek, tehát voltaképpen teljesítik a szabályt. (SCHIRM 2005: 164) Jómagam a SCHIRM és az ÚMNY. álláspontjával értek egyet.

Ami a szemantikát illeti, a képzők közti legfontosabb eltérés, hogy a *-(j)ú/- (j)ű* képzős kifejezések a szerkezetek alanyául szolgáló birtokos argumentumoknak valamely inherens jegyére, elidegeníthetetlen tulajdonságaira utalnak. Az állatok és a növények részeinek a megnevezésénél szinte mindig *-(j)ú/- (j)ű* képző használatos (*piros virágú növény, törött lábú kiscsikó*), míg ruhadarabok esetén az *-(V)s* képző inkább jellemző tulajdonságot, az *-(j)ú/- (j)ű* képző pedig a birtoklás mozzanatát jelöli. A mindennapi beszédben, ha birtokos melléknévi szerkezetet képzünk a ruhadarabokból, akkor a ruha tulajdonságát szeretnénk hangsúlyozni, nem pedig magát a birtoklás tényét (vö. *fekete zakójú férfi*). Ez alapján állítja SCHIRM, hogy nincs teljesen igaza KIEFER (1998: 240), amikor azt írja, hogy az elidegeníthetlenséget általában kiterjesztjük elidegeníthető dolgokra is. (SCHIRM 2005: 165)

KENESEI (1997) hivatkozva egyéb eltérés a képzőhasználatban, hogy az *-(j)ű/-(j)ű* képzős kifejezésekben előfordulhatnak univerzális kvantorok (*minden irányú vizsgálat*), míg az *-(V)s* képzősökben nem, hacsak a kvantor nem lexikalizálódik (*mindenórás fiatalasszony*). (KENESEI 1997: 110) A birtokos melléknévi szerkezetek *-(j)ű/-(j)ű* képzős formáinál a melléknevet ki lehet egészíteni határozóval (*jó termésű föld* → *rendkívül/nagyon/igen jó termésű föld*), az *-(V)s* képzős kifejezéseknél azonban ez a módosítás általában nem lehetséges. A konkrét mértékegységet tartalmazó kifejezéseknél az *-(V)s* képzőt (*ötven kilós nő*), a mérték általánosabb kifejezésénél az *-(j)ű/-(j)ű*-t (*hihetetlen súlyú férfi*) használjuk. (SCHIRM 2005: 164)

A képzők használatát olyan egyéb grammatikai jelenségek is befolyásolják, mint a lexikalizálódás (amikor a szavak alkotóelemeikből nem levezethető jelentéseket vesznek fel), az analógia és a grammatikalizálódás. (SCHIRM 2005: 166) Az elidegeníthetőség–elidegeníthetetlenség egyetlen esetben sem nevezhető teljes mértékben elfogadottnak vagy elfogadhatatlannak, sokkal inkább érdemes a fogalompár kettősét skálaként értelmezni. Mi több, az elidegeníthetetlenség felosztásában olykor a társadalmi és kulturális háttér is szerepet játszik, ami alkalomadtán kulturális nyelvhasználati különbségekről való társalgást tesz lehetővé. Például a szamoai nyelvben a házak és a hajók elidegeníthetetlenek, míg a házi állatok elidegeníthetők. E kulturális ténnyel összefüggésbe hozható, hogy a szamoák hajós nemzet. Az elidegeníthető birtoklás – mivel a kifejezés minden nyelvben megjelenik – fogalmi szempontból univerzálisnak nevezhető, ám megoszlását és kifejezésmódjait tekintve kétségkívül kultúrafüggő. (SCHIRM 2005: 158)

Véleményem szerint is érdemes az elidegeníthetőség–elidegeníthetetlenség kettősét skálaszerűen értelmezni (SCHIRM 2005), továbbá minden érintett példa esetében fontos figyelembe venni az egyéni nyelvhasználat sajátosságait, és az adott nyelv beszélőinek társadalmi, valamint kulturális hátterét.

2.4. Az *-(V)s* és az *-(j)ű/-(j)ű* melléknévképzők produktivitása az ómagyar korban

SZEGFÜ MÁRIA szerint az *-(V)s* és az *-(j)ű/-(j)ű* szerkezetes melléknévképzők valószínűleg az egész magyar nyelvtörténet folyamán széles körben produktívak voltak, s használatukban minden bizonnyal már az ősmagyar kor kezdetétől a ma is fennálló különbség mutatkozott, tehát az *-(j)ű/-(j)ű* csak jelzős szintagma főnévi alaptagjához kapcsolódhatott (pl.: 1267: *Aranlabovbach* hn.; 1296: *alma hymu* (OKISz.)), míg az *-(V)s* képzővel alakult melléknevek önmagukban is állhattak (pl.: TA.: *cuef, fuegneſ, uluueſ*; HB.: *muncaſ*) (SZEGFÜ 1991: 245–246)

Bár a SZEGFŰ (1991) által példaként hozott nyelvemlékrészletek mind az ómagyarkorból származnak, s így az *-(V)s*, illetve az *-(j)ú/- (j)ű* képzők ősmagyar kori használatának sajátosságait – írásos források hiányában – nem tudjuk egyértelműen megerősíteni, az ómagyar kori adatok igazolhatják állítását.

SZEGFŰ szerint a képzőhasználat ilyen jellegű megoszlását a több jelzőt tartalmazó szerkezeteknek az az igénye idézte elő és tartotta fenn, hogy bennük egyértelművé váljon a szorosabban összetartozó elemek kapcsolata. Ugyanis a magyar nyelvben egy jelzős szerkezetet megelőző mennyiség- vagy minőségjelző a szintagma mindkét tagjára egyformán vonatkozhat: a *két füles fazék* jelentése lehet 'két darab füles fazék', illetve 'egy darab kétfülű fazék'. Az *-(j)ú/- (j)ű* képző összekapcsolja azt a két tagot, amely közös jelzője az alaptagnak. Az *-(V)s* és az *-(j)ú/- (j)ű* használati szabályában tehát alapvető eltérés volt és van, ez indokolja két produktív formáns azonos funkciójú működését anélkül, hogy bármelyik visszaszorulna. (SZEGFŰ 1991: 245-246)

A magyar nyelv történeti nyelvtanában (MNyTNY. II./2) szó esik az *-(V)s* és az *-(j)ú/- (j)ű* képzők melléknévi jelzőként való használatáról, mi szerint a kései ómagyar korból minősítő jelzőként elsősorban melléknevek adatolhatók, melyek alaki felépítésüket tekintve vagy képző nélküli tőalakok (pl.: 1395 k.: *kis ember – homunculus* (Gl. *ember* a.), vagy világosan kielemezhető származékszavak (pl.: VirgK.42: „*az w malazos és kedues tarfáfagat el vezteneye*”). Utóbbi képzésű csoportban a melléknevek az alaptagban megnevezett személynek vagy dolognak valakivel, valamivel való összefüggésére, kapcsolatára mutatnak rá, jelentésüket (ill. jelentésárnyalataikat) alapszavuk szófaján és jelentéstípusán kívül képzőjük poliszémiája is gazdagítja. A csoportban az *-(V)s* képzővel alakult szavak a leggyakoribbak: a jelző konkrét dologgal való ellátottságra, illetve valamire való felhasználásra utal (pl.: RadvCsal. 2: 3 (1520): „*hattam keeth kys Tormas Talath*”). Némely jelzős szerkezetek olykor egy-egy latin főnév körülírással fordítására szolgálnak (pl.: KulcsK. 265: „*Tewelgenek kyetlenbe az mocharos helyen*”), a széleskörűen főként vallásos szövegekben fellelhető *-(V)s* képzős melléknevek jelzői használata pedig magatartást, állapotot fejez ki (pl.: MargL. 8: „*kerŸ vala ... alazatos keresseŸ*”).

Hasonló, 'valamivel bíró, rendelkező, valamivel ellátott' jelentésük van a vonzatszerűen szoros szerkezetben előforduló *-(j)ú/- (j)ű* képzős mellékneveknek, amelyek vagy érzékszervekkel érzékelhető tulajdonságra utalnak (pl.: CzechK. 47–8: „*Barson zŸnw werqs kezede ... meg qlələm*”), vagy állapotra, valamilyen lelki tulajdonsággal, képességgel való rendelkezésre vonatkoznak (pl.: 1490: „*ydeszaw kyntornanak zawayth*” (Gl. *szó* a.)). A kódexirodalomban előforduló (*valamilyen*) *nevű* szerkezettel alkotott *-(j)ú/- (ű)* jelzős

kapcsolatok rendszerint latin tulajdonneveknek vagy azonosítást kifejező birtokos szerkezeteknek a körülírással fordításai (pl.: JókK. 38: „*hŷutatŷk aluerne new hegŷnek: vocatur mons Alvernae*) (S. HÁMORI 1991: 334)

2.5. Az *-(V)s* és az *-(j)ű/-(j)ű* képzők produktivitása napjainkban

A *Magyar grammatikában* (KESZLER 2000) és LADÁNYI-nál (2017) is olvashatjuk, hogy az *-(V)s* és az *-(j)ű/-(j)ű* szuffixumok napjainkban ugyancsak produktív denominális melléknévképzőknek számítanak, például *szipós lány*, *szörfös fiú*, *elcserélt fájlú*, *lopott szoftverű* (KESZLER 2000: 320), emellett LADÁNYI ír e két melléknévképző szóképzési sémáiról is. Ez a séma az *-(V)s* szuffixum esetében főnév + *-(V)s* (pl.: *láz + as*, *liter + es*), jelentése 'viszony', bár megjegyzi, hogy az *-(V)s* ezen általános sémájának van egy specifikusabb változata is, a főnév + *-(V)s* melléknévképző, melynek jelentése 'valamivel ellátott' (pl.: *szakáll-as*, *tejföl-ös*). (LADÁNYI 2017: 595) Az *-(j)ű/-(j)ű* kapcsán a képletet főnévi alaptagú szóösszetétel vagy jelzős szerkezet + *-(j)ű/-(j)ű*-ként (pl.: *nagyszáj-ú*, *épelme-jű*) fogalmazza meg (LADÁNYI 2017: 617), jelentését az *-(V)s* melléknévképző alapjelentéseivel állítja párhuzamba: 'valamivel ellátott', illetve 'valamivel jellemzett'. (LADÁNYI 2017: 619–620)

LADÁNYI (2007) részletesen tárgyalja az *-(V)s* mint főnévi alapú melléknévképző eredményezte szerkezetek jelentéscsoportjait. Csoportjai 'az alapszóban megnevezett: (a) eszközzel, élőlénnel, tárggyal, jellel rendelkező vagy azzal ellátott': *hoki-s* [*fiú*]; *fá-s* [*terep*], (b) intézményhez, szervezethez vagy csoporthoz tartozó, abban tevékenykedő, valamint intézmények, szervezetek, pártok stb. betűszókkal vagy rövidítésekkel jelölt neve: *iskola-s* [*diák*], *kft-s* [*vállalkozás*], (c) 'dologgal ellátott, illetve az alapszóban megnevezett dolog jellegzetes megjelenési formáival jellemezhető': anyagnév – *zsír-os* [*kés*], időjárási jelenség – *köd-ös* [*idő*], betegségre jellemző tünet – *láz-as* [*gyerek*], tájra jellemző térforma – *láp-os* [*vidék*] stb., (d) élőlény tulajdonságaihoz hasonló tulajdonságokat felmutató vagy ahhoz hasonlóan viselkedő: *bálint-os*, *József Attila-s*), (e) dologgal mint állandó jellemzővel rendelkező: *réteg-es*, *kiló-s*), (f) időtartamhoz kapcsolódó: *óra-s*, *perc-es*, (g) fogalommal kapcsolatos: *privatizáció-s*, *adaptáció-s*.

A fenti példák azt mutatják, hogy az *-(V)s* képzős melléknevek az egymással rész-egész viszonyban lévő dolgok és jelenségek közül azoknak a részeknek a neveiből képezhetők, amelyek az adott egésznek jellegzetes tartozékai, alkotóelemei vagy annak jellegét adják. (LADÁNYI 2007: 125) LADÁNYI az *-(j)ű/-(j)ű* képzők jelentéscsoportjairól könyvében sajnos nem ejt szót.

2.6. A lexikalizálódás jelensége

LADÁNYI-nál (2017) olvashatjuk, hogy a lexikalizáció olyan folyamat, amelynek során egy összetett morfológiai szerkezetű egység jelentése – részei jelentésétől elszakadva – egységes, a közösség által elfogadott (konvencionális) jelentéssé válik. (LADÁNYI 2017: 518)

CSER ANDRÁS (2018) szerint a képzéssel létrejött lexémák sok esetben elvesztik kompozicionális jellegüket, vagyis jelentésük már nem vezethető le az őket alkotó morfémákhoz tartozó jelentésekből. Például ilyen a magyar nyelvben nagyon produktív *-ság/-ség* képző, amivel majdnem bármelyik melléknévünkből lehet főnevet képezni (*jó ~ jóság, kék ~ kékség, szomorú ~ szomorúság, nagy ~ nagyság...*). A létrejövő alak jelentése körülbelül úgy írható le: 'az a tulajdonság, hogy valaki/valami [melléknév]'. Vannak ugyanakkor olyan alakok, amelyek formailag egyértelműen ebbe a csoportba tartoznak, de a jelentésük nem az, amit várnánk (pl. az *újság* szó nem valami új mivoltát jelenti (erre az *újdonság* szót használjuk), hanem sajtóterméket). (CSER 2018: 37)

A kódexvizsgálat során jómagam is számos olyan példát találtam, amelyek kapcsán lexikalizáció volt megfigyelhető, ezeket a későbbiekben részletesebben ismertetem.

3. Adatok és módszerek

Amint a bevezetőben is említettem, kutatásom arra irányult, hogy megvizsgáljam a szinkrón szempontból és a rokon nyelvekből kimutatható elidegeníthetőség ómagyar kori meglétét. Ezt az MGT Sz. oldalán elérhető ómagyar kori kódexek digitalizált változatai alapján tettem meg, s konkrétan arra a kérdésre kerestem választ: kimondható-e egyes ómagyar kori kódexek adatai alapján, hogy az *-(V)s* képző a birtok elidegeníthető, az *-(j)ú/- (j)ű* pedig a birtok elidegeníthetetlen voltát jelölte? Táblázatban (3. táblázat) összefoglaltam az általam vizsgált nyelvemlékek, az *Apor, Bécsi, Birk és Bod-kódex* keletkezési idejét, valamint szövegeik nagyságát.

3. táblázat
Vizsgált ómagyar kori kódexek alapadatai

		Apor	Bécsi	Birk	Bod
keletkezési idő		15. sz. vége - 16. sz. eleje	15. század középső harmada	1474	16. sz. első fele
tokenszám	betűhű változat, írásjelekkel	26 758	67 744	4 148	11 689
	betűhű változat, írásjelek nélkül	23 296	50 423	3 412	9 457
	normalizált változat, írásjelekkel	27 468	66 349	3 430	10 603
	normalizált változat, írásjelek nélkül	21 930	52 835	2 802	8 571

Szövegterjedelem tekintetében (kezdvé a legtöbb tokent tartalmazó kódexsel) a következő sorrend állítható fel a nyelvemlékek között: *Bécsi*, *Apor*, *Bod* és *Birk-kódex*. Ezekből manuálisan kigyűjtöttem az olyan két-, illetve háromtagú jelzős szerkezeteket, amelyek *-(V)s*, illetve *-(j)ű/- (j)ű* szuffixumot tartalmaznak, majd az általam megszabott kritériumok alapján eldöntöttem róluk, eredményeznek-e valódi birtokviszonyt vagy sem.

Azokat a két- és háromtagú *-(V)s*, illetve háromtagú *-(j)ű/- (j)ű* képzős szerkezetek tartom birtokos szerkezeteknek, amelyek – STASSEN (2009) tipológiáját követve – a birtokosnak és a birtoknak a kapcsolatát testesítik meg, s amelyekben a birtokos kontrollt gyakorol a birtok felett. A vizsgált példákban a birtokos lehet [+ember] vagy [-ember], tehát a vizsgálatba bevontam a nem tipikus birtokviszonyt is. A kódexekből vett példákban az *-(V)s* képzős melléknév szintaktikailag járulhat főnévhez, illetve háromtagú szerkezetek második tagjához, míg az *-(j)ű/- (j)ű* csupán jelzős szintagmák főnévi alaptagjaihoz kapcsolódva kerülhet be az elemzett példák közé. Morfológiailag LADÁNYI (2017) kritériumait követem: a szintagmáknak

-(V)s képző esetén főnév + -(V)s melléknévképző eredményezte 'valamivel ellátott' jelentésűeknek, -(j)ű/-(j)ű képző esetén főnévi alaptagú szóösszetétel vagy jelzős szerkezet + -(j)ű/-(j)ű melléknévképző eredményezte 'valamivel ellátott, valamivel jellemzett' jelentésűeknek kell lenniük. Szemantikai értelemben elsődlegesen a DIXON-féle csoportosítást (2010) veszem alapul, mivel az a birtokviszonyok összes lehetséges kategóriáját lefedi, ha pedig elemzett példáim rész–egész kapcsolatokon alapuló szerkezetek, akkor a WINSTON-féle taxonómia (1987) érintett csoportjaiba is besorolom őket.

A vizsgált példák mindegyikét a fentebb említett szintaktikai, morfológiai és szemantikai kritériumok alapján vizsgálom, ebben a sorrendben. Ha valamelyik példa már az első, jelen esetben szintaktikai kritériumnak sem felel meg, akkor kizárom a vizsgálatból és nem tekintem birtokviszonyt kifejező szerkezetnek. Csak azokat a szerkezeteket fogom kvázi birtokos szerkezetekként elfogadni, amelyek megfelelnek az összes fenti kritériumnak.

3.1. Az *Apor-kódex*

Az *Apor-kódex* három egymástól független kézirat egybeszerkesztéséből jött létre. Közülük az első az úgy nevezett *Huszita Biblia* zsolnárkönyvét (15. század első fele) őrizte meg kései másolatban a zsolozsma himnuszai és bibliai kantikumaival együtt. Ez a rész nagyon erősen megcsönkült, a leveleknek több mint fele elveszett vagy csak egy kis sarok maradt meg belőlük. Szabó Dénes – egykori nyelvész – feltételezése alapján, a *kódex* a Nyulak szigeti premontrai apácák tulajdona volt. Nevét arról az Apor családról kapta, amelyikhez gróf Apor István jóvoltából került.¹ Később a *szövegemlék* a Cserey család birtokába jutott, majd az általuk alapított imecsfalvi Székely Múzeumban került elhelyezésre. Mai helyén, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, 1880 óta van kiállítva. (Net1)

3.2. A *Bécsi-kódex*

A *Bécsi-kódex* olyan ószövetségi könyvek magyar fordítását tartalmazza, mint Rut, Judit, Eszter, a Makkabeusok második könyve, Báruk, Dániel és a tizenkét kispap. Három kéz másolta, a scriptorok személye és a másolás helye ismeretlen. Mivel semmilyen adat nem utal a kötet keletkezési idejére, csupán a benne található írásra támaszkodva datálhatjuk a 15. század közepő harmadára. A *kézirat* sorsáról a 18. századig semmit sem tudunk, onnantól a bécsi Udvari Könyvtárban őrizték, amiről nevét is kapta. 1932-ben a velencei kultúregyezmény keretében került az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába. (Net1) A *Bécsi kódex* szerves

¹ Gróf Apor István 1698-ban kelt végrendeletében támogatta a pozsonyi és nagyszombati apácákat.

összetartozást mutat a *Müncheni* és az *Apor-kódex*szel: a szövegek nyelvi vizsgálata alapján mindegyik ugyanarra az elveszett szentírásfordításra vezethető vissza: az 1466-ban készült *Müncheni kódex* a négy evangéliumot, a 15. század végén másolt *Apor-kódex* a zsoltárokat tartalmazza. Az eredeti fordítás keletkezési ideje az 1416. évet követő egy-két évtizedre tehető; ez a jelenleg ismert legkorábbi részleges magyar bibliafordítás, melyek forrását nem a Biblia, hanem liturgikus könyvek jelentették. Eredetének kérdése tisztázatlan, sokan huszita keletkezésűnek tartják a fordítást, s azonosítják a ma *Huszita Bibliaként* emlegetett művel. Nyelvemlékeink közül először a *Bécsi* és a *Müncheni kódex*ben jelenik meg a mellékjeles helyesírás, amely mellékjelek bevezetésével az – egy hang egy jel – elvének megvalósítására törekszik. (Net1)

3.3. A *Birk-kódex*

A ma *Birk-kódex*nek nevezett, négy levélből álló töredéket a szerzetesi reform első magyarországi termékének tekintjük, gyakorlatilag ezzel indult meg a megújulás a Nyulak szigetén, a Boldogasszony kolostorban. A *kézirat*ban található fordítások azt a célt szolgálták, hogy életszabályokat adjanak a domonkos apácáknak. A regula az általános életelveket mutatta be, ezek magyarázata volt a konstitúció, amely részletekbe menően szabályozta a mindennapok eseményeit. A fordítás – Váci Pál domonkos rendi szerzetes jóvoltából – azért készült, hogy a latinul gyengén tudó apácák értsék, és követni tudják az előírásokat. Váci Pál valószínűleg a Nyulak szigetén végezte munkáját, a domonkos apácák kolostora mellett lévő férfi szerzetesek konventjében, 1474-ben Szent Remig napján, ám letisztázott fogalmazványának változata mára elveszett. A belőle fennmaradt töredék 1889-ben került elő a bécsi császári könyvtárban különféle töredékek közül, s Ernst Birkről, a könyvtár akkori igazgatójáról kapta nevét. (Net1)

3.4. A *Bod-kódex*

A *Bod-kódex* készítésének helyére és idejére közvetlen adatot nem tartalmaz. Teljes szövegét egyetlen, jól író, valószínűleg férfi szerzetes írta, aki munkája végére személyes megjegyzést biggyesztett: *Ennek jó áldomása volna jó helyen*. Ferences eredetre utal, hogy a *Bod-kódex* teljes szövege megtalálható a biztosan ferencrendi *Lobkowicz-kódex*ben, a „húgaim” megszólítás egyértelműsíti a női (klarissza) használatot. A kötet két traktátust tartalmaz. Az, hogy a *Bod-kódex* része volt-e az egykori *Cornides-kolligátumnak*, kétséges. Jelenlegi formájában Toldy Ferenc köttette be 1847 körül, s ő nevezte el Bod Péterről, a 18. században élt református lelkész–irodalomtörténészről. (Net1)

4. Eredmények

4.1. Az *Apor-kódex* *-(j)ú/-(j)ű* képzős szerkezetei

Elidegeníthetetlen birtokviszony kifejezésére az *Apor-kódex*ben mindössze öt példát találtam, melyek közül három felel meg a melléknévképzőkkel kifejezett elidegeníthetetlen birtokviszony korábban taglalt szintaktikai és szemantikai értelemben vett kritériumainak. E három példát alább szemléltetem:

- (1) {93} a **tíz húrú** {94} **zsoltárban** éneklek hegedűben. (MGTSz_AporK.)
- (2) Isten, új eneket éneklek teneked. {} {158} a **tízhúrú zsoltárban** éneklek teneked. (MGTSz_AporK.)
- (3) kinek a keresztfá oltárán **megsült szentségű testét** ő rózsáló vérével kóstolván élünk Istennek. (MGTSz_AporK.)

Három tagból álló birtokos szerkezetet látunk (a (2)-nél csupán a helyesírási mód tér el)², s bennük az *-(j)ú/-(j)ű* szuffixumok – eleget téve a melléknévképzőkkel kifejezett birtokviszony szintaktikai kitételének – jelzős szintagmák főnévi alaptagjaihoz kapcsolódnak. Az (1) és a (2) példában birtokosként a *zsoltár*, annak birtokaként pedig a *húr* jelenik meg, amely két szó párosítása talán számunkra furcsa lehet, pedig régen a zsoltárokat húros hangszerekkel kísérték (KBL.), így a kettejük közti elidegeníthetetlen birtokviszony ebben a kapcsolatban rejlik. A *tízhúr* (*tíz* + *húr*) főnévi alaptagú szóösszetétel, amihez hozzájárulva az *-ú* melléknévképző 'valamivel ellátott', tehát 'húrral (húros hangszerrel) ellátott (kísért) zsoltár' jelentést eredményez. A *tízhúrú* melléknév a DIXON-féle (2010) taxonómia alapján rész–egész viszonyt jelöl: a *húr* valamelyest átvitt értelemben, de értelmezhető a *zsoltár* részeként, velejárójaként. WINSTON (1987) csoportosításában a rész–egész viszonyok két dolog közötti járulékos viszonyának csoportjába tartozik. A (3) példában a *test* mint birtokos, a kontextusból kikövetkeztetve Krisztus testére utal, amihez a *szentségesség* valóban elidegeníthetetlen módon hozzátartozik. Azonban a *megsült szentségű* jelzős szerkezetben a *szentségű* lexéma melléknév + főnévképző + melléknévképző (*szent-ség-ű*) formában írható le, s így – mivel nem teljesíti *-(j)ú/-(j)ű* melléknévképzős, 'valamivel ellátott' jelentéssel bíró szerkezetek képletet – nem tekintem birtokos szerkezetnek.

A kódexben található két további példa:

² PETE a *nagy ablakú, kék szemű, stb.* alakokra képzett összetett szavakként tekint, s megjegyzi, hogy a hasonló kategóriájú képződmények nagy részét (pl. *kék szemű, széles vállú*) az oroszban, németben, angolban egybeírt formában vagy kötőjellel szokás leírni. (PETE 1999: 494) A *tíz húrú / tízhúrú* példája (5), (6) azonban igazolja, hogy az íráskép nem feltétlen alkalmas szintaktikai kérdések eldöntésére.

- (4) a husvét napjának estjén a megpusztító angyaltól {175} megotalmaztatván fáraónak **keménységű hatalmából** megmenekedvénk, {} {175} immár mi húsvétunk Krisztus, {} {175} ki mondatik áldoztatott báránynak, {} {175} ő teste áldoztatott tisztaságnak pogácsájába. (MGTSz_AporK.)
- (5) Úr kedig tette {99} mennyeket. {} {99} vallat és **szépségű személye** előtt. (MGTSz_AporK.)

A (4) és az (5) példában bár mind a birtokos (*hatalom* és *személy*), mind a birtok (*keménység*, *szépség*) feltüntetésre kerül, az *-(j)ű/- (j)ű* melléknévképzők csupán főnévi alaptagokhoz kapcsolódnak, így olyan, mintha hiányos szerkezeteket (** keménységű hatalmából*, ** szépségű személye*) hoznának létre. SZEGFŰ (1991) már ómagyar kori nyelvemlékekből hoz példákat arra, hogy az *-(j)ű/- (j)ű* szuffixumok csak jelzős szintagmák főnévi alaptagjához kapcsolódhatnak, ezt elfogadva, a (4) és (5) példa kollokációit nem tartom elidegeníthetetlen birtokos szerkezeteknek. Véleményem szerint az *-(j)ű/- (j)ű*-vel képzett ezen kéttagú szerkezetek jelentése a főnevekből *-(V)s* szuffixummal képzett, tulajdonságot kifejező melléknevek jelentésével azonos, tehát *szépségű személye* helyett mondhatnánk akár *szépséges személyét*, *magasságú városai* helyett *magasságos városait*, *kegyességű orvos* és *erősségű fejedelmek* helyett *kegyességes orvost* és *erősséges fejedelmeket*.

Az *Apor-kódex*ben összesen öt *-(j)ű/- (j)ű* képzős szerkezetet találtam, közülük kettőt tartok elidegeníthetetlen birtokviszonyt kifejező szerkezetnek. Ez az összes példa 40%-a.

4.2. Az *Apor-kódex* *-(V)s* képzős szerkezetei

Az *Apor-kódex*ben az *-(V)s* melléknévképzővel megvalósuló jelzős szerkezetek szövegemlékekbeli előfordulásai jóval magasabb számarányt mutatnak, mint a nyelvemlék *-(j)ű/- (j)ű* képzős szerkezetei, s ez meglátásom szerint az *-(V)s* képző produktivitására utal.

Az *Apor-kódex*ben összesen harmincnégy *-(V)s* képzővel megvalósuló szintagmát találtam, melyekre kiindulásképpen birtokos szerkezetekként tekintek. Közülük tizenhét esetben a birtokos élő, és szintén tizenhét esetben élettelen entitás. Élő birtokosként szerepel(nek) *Isten*, *Atya*, *Szűz Mária*, *ember(ek)*, *koldus*, *Szentháromság*, *királyok*, *karok* (kórusok) és *seregek* lexémák. Az *Isten* szóra a *Magyar Katolikus Lexikon* (MKL.) 'az összes vallásban a Legfőbb Lényként' hivatkozik, azaz személyét élőnek titulálja, s mivel jómagam is úgy gondolom, hogy az emberek többsége – *Isten* létezésébe vagy nem létezésébe vetett hitüktől függetlenül – előbbi csoportba tartozónak sorolná, én is hasonlóan járok el. Akárcsak az *Atya* és *Szentháromság* szavak esetében. Magamtól az *Atyát* – kontextusból kiindulva – *Isten* szinonimájaként értelmezem, azonban ha az MKL.-t veszem alapul, ami szerint az *Atya* interpretálható 'a három

isteni személy egyike'-ként, az élő birtokosok között szintén szereplő *Szentháromság* pedig 'a három isteni személy egy másik tagja'-ként, akkor is bekerülhet mindkét főnév az élő birtokosok közé. Az összes többi birtokosként előforduló főnévről azt gondolom, nem szorulnak magyarázatra.

Az élő birtokost tartalmazó szintagmákban az *-(V)s* szuffixumos szerkezet előfordulhat tagmondatkezdő szerepben (***felséges Szentháromság**, téged minden szellek dicsérnek, {} {174} kiket a keresztnék titka miatt üdvöztívén birsch örökké. {} {174} amen.*) (MGTSz_AporK.), egy tagmondat részeként (*dicsőség legyen **felséges Atyának** és igen nagy dicséret ő Fiának Szentlélekkel egyembe ma is örökök örökké.*) (MGTSz_AporK.), vagy tagmondatvégi szerepben (*148: ki megvert sok nemzeteket, {} {148} és megölt **erős királyokat.***) (MGTSz_AporK.)

Az élő birtokost tartalmazó szintagmák többségében az *-(V)s* szuffixumos szókapcsolatok egyszerű jelzős szerkezetekben fordulnak elő:

- (6) és lakoztatta ő hajlékukban Izraelnek nemzetét. {} {80} és kísértettek, {} {80} és megharagudták **felséges Istent.** (MGTSz_AporK.)
- (7) {} {123} legyenek mindenha Úr ellen, {} {123} és elvessen földről ő emlékezetük. {} {123} azért hogy nem emlékezett tenni irgalmasságot. {} {123} és üldözött **nyavalyás embert és koldust.** (MGTSz_AporK.)
- (8) oh **édességes Szűz Mária**, {} {211} ki nagy keserűséges hallás lön az időben (MGTSz_AporK.)
- (9) {} {176} dicsőség Istennek magasságban és földön, {} {176} békesség **jó akaratos embereknek**, {} {176} dicsérünk téged. (MGTSz_AporK.)

Két példában viszont az *-(V)s* három tagból álló jelzős szerkezet második tagjaként jelenik meg:

- (10) {} {176} dicsőség Istennek magasságban és földön, {} {176} békesség **jó akaratos embereknek**, {} {176} dicsérünk téged. (MGTSz_AporK.)
- (11) {} {216} oh **szentséges édes Szűz Mária**, mely **nagy keserűséges hallás** az időben lő teneked. (MGTSz_AporK.)

A kéttagú példák jól szemléltetik, hogy az *-(V)s* képző – szemben az *-(j)ű/-(j)ű*-vel – járulhat önmagukban álló főneves szerkezetekhez, a háromtagú példák pedig megerősítik, hogy megjelenhet főnévi alaptagú jelzős szerkezetekben. Így mind a kéttagú, mind a háromtagú példák teljesítik az *-(j)ű/-(j)ű* képzők szintaktikai kritériumát.

Élettelen birtokost tartalmazó *-(V)s* szuffixumos szerkezetre ugyancsak akadnak példák a kódexben. Élettelen birtokosokként szerepel(nek) *az alázat, szentség, hallás, dicséret, lakodalom, keserűség, tőr, epesség, kar*, illetve a *számok (létszámok)*. Ezen birtokosok egy része véleményem szerint más napjaink nyelvhasználatában élettelen birtokosként előforduló entitásokhoz képest szokatlan. Például a *keserűség A magyar nyelv értelmező szótára* (MÉSz.) szerint 'valaminek a tulajdonsága', az *epesség* egyfajta 'magatartás, megnyilatkozás', a *dicséret* 'elismerést kifejező szóbeli vagy írásbeli nyilatkozat', a *hallás* 'érzékelési folyamat'. Úgy gondolom, egy tulajdonság, magatartási forma, elismerést kifejező szó- vagy írásbeli nyilatkozat, valamint egy érzékelési folyamat fizikális megfoghatatlanságából adódóan nem fordulhat elő birtokosi szerepkörben.

Két-, illetve háromtagú *-(V)s* melléknévképzős, élettelen birtokost tartalmazó példák az *Apor-kódex*ből:

- (12) {170} származzék mint vő ő tereméből a szűz anyának **tisztaságos lakodalmából**. (MGTSz_AporK.)
- (13) {215} nosza Sionnak ő leányi, sírjátok és keserüljetek meg az édes Szűz Máriának. {}
{215} ő **keserűséges epessége** vallásán. (MGTSz_AporK.)
- (14) {216} oh szentséges édes Szűz Mária, mely **nagy keserűséges hallás** az időben lő teneked. (MGTSz_AporK.)
- (15) monnal jelenség lettem sokaknak. és te **erős segedelem**. (MGTSz_AporK.)

Az élettelen birtokost tartalmazó szintagmák mindegyikében az *-(V)s* képző önmagában álló szerkezethez járul. A szintagmák egy része birtoklást kifejező adnominális szerkezetben szerepel, például a (12) példamondatban, ahol az *-(V)s* képzős melléknév (*tisztaságos*) jelzője az adnominális szerkezet birtokának (*lakodalmából*), s ugyanígy a (13) példamondatban, ahol az *-(V)s* képzős melléknév (*keserűséges*) szintén jelzője az adnominális szerkezet birtokának (*hallás*). Úgy gondolom, már ez is utal arra, hogy ezek az *-(V)s* képzős jelzők nem egy birtokviszonyos szerkezet részét képezik, hanem valamilyen tulajdonságot fejeznek ki. A többi élettelen birtokost tartalmazó szintagmánál, a birtokviszonyos szerkezet egy tagmondat részeként (14), vagy tagmondatvégi szerepben (15) jelenik meg.

Az alábbi táblázatban az *Apor-kódex* két-, illetve három tagból álló szerkezeteinek *-(V)s* szuffixummal képzett mellékneveit tüntetem fel:

5. táblázat

Az Apor-kódex két-, illetve háromtagú szerkezeteinek $-(V)s$ szuffixummal képzett melléknévei

Apor-kódex	
akaratos	$V \rightarrow N \rightarrow \text{ADJ}$
dicséretes	$N \rightarrow V \rightarrow N \rightarrow \text{ADJ}$
dicsőséges	$N \rightarrow \text{ADJ} \rightarrow N \rightarrow \text{ADJ}$
édességes	$(N) \rightarrow \text{ADJ} \rightarrow N \rightarrow \text{ADJ}$
ékes	$N \rightarrow \text{ADJ}$
erős	$N \rightarrow \text{ADJ}$
felséges	$N \rightarrow \text{ADJ}$
fényességes	$N \rightarrow \text{ADJ} \rightarrow N \rightarrow \text{ADJ}$
keserűséges	$(N) \rightarrow \text{ADJ} \rightarrow N \rightarrow \text{ADJ}$
nagyságos	$\text{ADJ} \rightarrow N \rightarrow \text{ADJ}$
nyavalyás	$N \rightarrow \text{ADJ}$
szentséges	$\text{ADJ} \rightarrow N \rightarrow \text{ADJ}$
szerelmes	$N \rightarrow \text{ADJ}$
tisztaságos	$\text{ADJ} \rightarrow N \rightarrow \text{ADJ}$
vígasságos	$\text{ADJ} \rightarrow N \rightarrow N \rightarrow \text{ADJ}$

Az *Apor-kódex*ben szereplő, jelzőként funkcionáló tizenötféle melléknévből csupán ötféle melléknévnél valósul meg a LADÁNYI-féle (2017) főnévi alapú melléknévképzés szabálya szerint, s ezek hét szerkezetet eredményeznek. Ha e hét szerkezetre szűkítem le azoknak a példáknek a körét, amelyek birtokviszonyt fejezhetnek ki, s DIXON (2010) osztályozása alapján csoportosítom őket, azok *egy személy, állat vagy dolog attribútumaként* (például *demaga én anyai szívemet Simeonnak ő szerelmes törje* adtam szívemet által folyja.), vagy nominalizációként (például {148} *ki megvert sok nemzeteket*, {} {148} és megölt **erős királyokat**.) kerülnek besorolásra. Mégis ha szemantikailag összehasonlítom a DIXONnál (2010) *egy személy, állat vagy dolog attribútumára* hozott [*János indulatai*] *hevesek* példát az *Apor-kódex* szintaktikailag és morfológiailag is korrekt példáival (például *szerelmes törje*)

érezhetően nem tartozik egy osztályba a kettő. Sokkalta inkább az *-(V)s* szuffixummal képzett melléknevek valamilyen tulajdonságot, magatartást, netán állapotot fejeznek ki, s többségük az értelmező kéziszótárban (MÉSz.) önálló szóalakként csakugyan megtalálható.

Összességében tehát az *Apor-kódex*ben szereplő harmincnégy *-(V)s* képzős szerkezet egyikét sem tekintem birtokos szerkezetnek.

4.3. A *Bécsi-kódex* *-(j)ú/- (j)ű* képzős szerkezetei

A *Bécsi-kódex*ben tizenkilenc példát találtam *-(j)ú/- (j)ű* képzős szerkezetre, melyekből ismertetek néhányat:

- (16) és úgy {11} Judit és úgy Arfaxád, médusoknak királya sok nemzeteket alázott vala ő urasága alá, és ő raka igen **nagy erősségű várost**, kit nevezze Ekbatánának. (MGTSz_BécsiK.)
- (17) ki kellett őneki, és malasztot lele ő személye előtt, hogy némbéri ékes öltözetet adna hamar őneki, és ő részeit neki adná és **hét {52} drágalátosságú lányokat** királynak házából, (MGTSz_BécsiK.)
- (18) látott e próféta férfit vörös lovon ülöt és állót a gyakor mirtusz közepett, ki látásnak ez oldozatja: a vörös lóra ellő férfiún jóllehet angyal értessék, demaga mert e **megmondott színű lóra** láttatott elleni, vérnek győzedelmét jegyzi azon népre adatandót, ki Izraelnek népét fogságba adta vala. (MGTSz_BécsiK.)

E három tagból álló példák esetében az *-(j)ú/- (j)ű* szuffixumok kivétel nélkül jelzős szintagmák főnévi alaptagjaihoz kapcsolódnak. Ám a (16) és (17) példában a *nagy erősségű várost* és a *hét drágalátosságú lányokat* szintagmákban az *erősségű* lexéma szótő (főnév) + melléknévképző + főnévképző + melléknévképző (*erő-s-ség-ű*) morfológiai elemekre osztható fel, a *drágalátosságú* lexéma pedig szótő (melléknév) + melléknévképző + főnévképző + melléknévképző képlettel írható le, ezért sem a (16), sem a (17) példamondat *-(V)s* képzős szerkezetét nem tekintem birtokos szerkezetnek. A (18) példában a *ló* a birtokos, a *színe* a birtoka. A két entitás közti elidegeníthetetlen birtokviszony ebben az esetben magától értetődő, hiszen minden ló szőrének van valamilyen színe. A *megmondott színű lóra* szerkezetben a *megmondott* lexéma a *színű* jelzője, és rendhagyó olyan szempontból, hogy szófaját tekintve melléknév³ helyett befejezett melléknévi igenév. Ettől függetlenül úgy gondolom, kezelhető ugyanúgy, mint bármely jelző, aminek a szófaja melléknév. A (18) példa morfológiai szempontból is megállja a helyét: a *szín*, azaz a főnévi alaptag *-ű* melléknévképzővel kerül

³ Az elidegeníthetetlen birtokviszonyt kifejező *-(j)ú/- (j)ű* képzős szerkezetekben a jelző általában melléknév.

ellátásra, ezzel 'valamivel jellemzett' jelentést kap. Szemantikailag a *megmondott színű lóra* szerkezet az *egy személy, állat vagy dolog attribútuma* birtokviszonyt kifejező csoportba sorolható.

Két további példa *-(j)ú/- (j)ű* képzős szerkezetre a *Bécsi-kódex*ből:

- (19) Melótosznak kedig **minden gazdagságú városait** kivívá, és Tarsisnak minden fiait megfosztá, és Izrael fiait megfosztá, kik valának a kietlen orcája ellen és Keleon földjének észfekére. (MGTSz_BécsiK.)
- (20) és általmené Eufráteszt, és jöve Mezopotámiába, és megtöre **minden magasságú városokat**, kik valának ott Abronának áradatjától fogva, míglen juttatik tengerre. (MGTSz_BécsiK.)

A (19) és a (20) példamondatban az *-(j)ú/- (j)ű* szuffixumok ugyancsak három tagból álló szerkezetek második tagjaként jelennek meg, ám ezekben az első tag kvantor. A kvantor előfordulása *-(j)ú/- (j)ű* képzős szintagmákban nem ismeretlen, KENESEI (1997) is hoz erre példát (*minden irányú vizsgálat*). Ezekben a szerkezetekben a *minden* kvantor a *gazdagságú*, illetve a *magasságú* szavak jelzőjeként viselkedik, s főnévi alaptagú jelzős szerkezeteket eredményez. Birtokos szerkezetről azonban – úgy gondolom – a (9) és a (10) példa kapcsán sem beszélhetünk, hiszen mind a *gazdagságú*, mind a *magasságú* lexémák morfológiai elemekre felbontva melléknév + főnévképző + melléknévképző képlettel írhatók le (*gazdagság-ú*, *magas-ság-ú*), ráadásul ezekben a példákban a városok *gazdagsága*, illetve *magassága* azok jellemzőjeként jelenik meg.

Példák a *Bécsi-kódex*ből *-(j)ú/- (j)ű* képzővel ellátott kéttagú szerkezetekre:

- (21) hogy Mardokeus akasztassék rája, és így vígan mégy királlyal a vendégségbe. és kellették őneki e tanács, és parancsola megalkotni a **magasságú keresztet**. (MGTSz_BécsiK.)
- (22) és ő seregéből való **erősségű férfiaknak** parancsolá, (MGTSz_BécsiK.)
- (23) orvos míg üvöltök is , {269} nem hall , és a **bölcsességű és a kegyességű orvos** felel neki : tudom , mely időben kelljen adnom , amit kérsz , ma nem irgalmazok , (MGTSz_BécsiK.)
- (24) ha kész elmével és erősen ez **hálálatosságú és szentségű törvényekért** tisztos halállal éltettetendem. (MGTSz_BécsiK.)
- (25) és az felelvén , atyai szóval mondá : nem teszem azért , {87} mert én atyámfia **keményességű gyötrelmet** követett , nem tagadom meg Urat . (MGTSz_BécsiK.)

A (23) és a (24) példánál azt láthatjuk, hogy a főnévnek két *-(j)ú/- (j)ű* képzővel ellátott bővítménye is van: az *orvosnak* a *bölcsességű* és *kegyességű*, a *törvényeknek* pedig a *hálálatosságú* és *szentségű* melléknévképzős alakok. Ezeket a példákat azért találom érdekesnek, mert úgy gondolom, tovább erősítik a feltételezésemet, mi szerint az ómagyar kori kódexekben az *-(j)ú/- (j)ű* képzős két- és háromtagú szerkezetek nagytöbbségének képzett melléknevei tulajdonságokra utalnak. A (21), (22) és (25) példák kapcsán sem jelző nélküli, hiányos kéttagú *-(j)ú/- (j)ű*-vel ellátott szerkezetekről beszélhetünk, hanem tulajdonságot kifejező *-(j)ú/- (j)ű* szuffixumos melléknevekről. Tehát ugyanúgy, mint az *Apor-kódex* kéttagú példáit, ezen kéttagú szerkezetek melléknévképzős főneveit is *-(j)ú/- (j)ű* szuffixumok helyett el lehet látni *-(V)s* szuffixummal úgy, hogy jelentésük nem változna. A *bölcsességű* és *kegyességű orvos* lehetne akár *bölcsességes* és *kegyességes orvos*, a *hálálatosságú* és *szentségű törvényekért* lehetne akár *hálálatosságos* és *szentséges törvényekért*, stb.

Mindent összevetve a *Bécsi-kódex*ben tizenkilenc *-(j)ú/- (j)ű*-vel megvalósuló melléknévképzős szerkezetre találtam példát⁴: ezekből tizenhárom háromtagú, köztük két kvantoros, illetve hat kéttagú szerkezet. A kéttagú szerkezetek egyikéről sem mondható el, hogy birtokviszonyt fejeznének ki, a háromtagú szerkezetek közül pedig három esetében valósul meg valódi birtokviszony, ami a *Bécsi-kódex*ben fellelhető *-(j)ú/- (j)ű* képzős szerkezetek 15,79%-a.

4.4. A *Bécsi-kódex* *-(V)s* képzős szerkezetei

A *Bécsi-kódex*ben összesen kilencvenegy két-, illetve háromtagú *-(V)s* képzős szerkezetet találtam, melyekre első körben – akár csak az *Apor-kódex* esetében – elidegeníthető birtokviszonyt kifejező szerkezetekként tekintek. Ezekben a birtok élő birtokoshoz harmincegyszer, élettelen birtokoshoz pedig hatvanszor járul. Élő birtokosként szerepel(nek) az *úr/Úr, férfiak, király, személy, anya, Isten, szentjei (valakinek), némberek, személyűek (személyű emberek), Úr Isten, szent, nép, nemzet(ek), pap, fejedelmek, neme (valakiknek)* szavak.

Az *Apor-kódex*ben is gyakran szerepelt az *Isten* lexéma élő birtokosként, itt még előfordul szinonimájaként az *úr/Úr* és *Úr Isten* is. A *szentjei* lexémát azért sorolom az élő entitások közé, mert kontextus alapján Isten szentjeit jelöli, szentté pedig – tudomásom szerint – csak az válhat, aki egykoron élő volt, s akinek lelke hite szerint halálát követően csakugyan tovább él. A *dicsoéses neméből* szókapcsolat a kódexben Szofonias próféta öregjeinek nemére, azaz csoportjára utal, a *nép* és *nemzet(ek)* lexémák alatt pedig emberek alkotta közösségeket értünk, így mindezeket szintén az élő birtokosok közé sorolom. A többi birtokost jelölő főnévről

⁴ Ha egy példamondaton belül két *-(j)ú/- (j)ű*-s melléknév is főnévi bővítményként szerepelt, akkor azokat egy-egy külön példának vettem (lásd (13): *bölcsességű orvos* és *kegyességű orvos* → két szerkezet).

véleményem szerint egyértelműen eldönthető, miért számít élő birtokosoknak. Az élő birtokost tartalmazó szerkezetekben az *-(V)s* melléknévképzővel megvalósuló birtokviszony előfordulhat egy tagmondat részeként (jöjj minekünk, **békességes úr**, és éltesél mi szolgálatunkkal, miként kellettendik teneked.) (MGTSz_BécsiK.), tagmondatvégen (azért minden ajtókon szerével bemenvén állapék király ellen, hol az ül vala ő országának székin királyi ruhákba öltöztén, és arannyal és drágálátos kövekkel fénylén, és vala igen **félelmes személlyel**.) (MGTSz_BécsiK.), tagmondaton belüli adnominális szerkezet részeként, amelyben az *-(V)s* képzős melléknév jelzője a birtoknak (ha ez igaz, Szofonías próféta, kit hogy úgy mondjak próféta névvel, és ő öregebbjeinek **dicsőséges neméből** nemzettetett.) (MGTSz_BécsiK.), és tagmondatvégi adnominális szerkezet részeként, amelyben a birtokos jelzője (és megszabadít titeket **ellenséges fejedelmeknek kezekből**.) (MGTSz_BécsiK.).

Az élő birtokost tartalmazó példák mindegyikében egyszerű jelzős szerkezetekben fordulnak elő az *-(V)s* szuffixumos szókapcsolatok, s az *-(V)s* képző az összes példában – megerősítve ezzel a melléknévképzőkkel megvalósuló birtokviszony szintaktikai kritériumát – önmagában álló főneves szerkezetekhez járul.

Néhány példa a kódexből:

- (26) jöjj minekünk, **békességes úr**, és éltesél mi szolgálatunkkal, miként kellettendik teneked. (MGTSz_BécsiK.)
- (27) agagita Ámán kedig, Hamdata fia, vala **dicsőséges király** előtt, és akara ártani Mardokeusnak és ő népének királynak két meddőiért, (MGTSz_BécsiK.)
- (28) ó, király, a **felséges Isten** országot és nagyságot, dicsőséget és tisztességet adott Nebukadnezárnak, te atyádnak. (MGTSz_BécsiK.)
- (29) megharagvó Úr és győzedelmező Úr, **győzedelmes Úr** és hirtelenkedetet valló, győzedelmeze Úr ő ellenségeiben, és ő megharagozék ő ellenségeinek, (MGTSz_BécsiK.)
- (30) és jönnek sok népek és **erős nemzetek** Jeruzsálembe seregek Urát megkeresni és Úrnak orcáját unszolni. (MGTSz_BécsiK.)

Élettelen birtokost tartalmazó *-(V)s* szuffixumos szerkezetekben mint élettelen birtokos szerepel(nek) *a bűnösök, rakásaid, ezüstjük, szellet, öltözet, kövek, halál, élet, kőszirt, bosszúság, szarv, áldozat, föld, szerzés, város(ok), fű, rakás, szó, nap, ruhák, föld, szellet, hegy, török, ünnepletek, példa, kéz, áradat, edény, öltözet, éden, gonoszság, kenyér, elme, áldozat, kőszirt, arany, folyó, kincs és olaj* szavak.

A Bécsi-kódex adatai között is található néhány olyan birtokosnak nevezett entitás, amelyek egy része szokatlan. Ilyen a *gonoszság* vagy a *bosszúság*, előbbi a MÉSz. meghatározása szerint

'emberi, jellembeli tulajdonság', utóbbi 'valamely kellemetlenség, baj miatt érzett nyugtalanító harag, bosszantó körülmények okozta ingerlékenység'. Tehát egy tulajdonság és egy magatartási jellemző, ismételten két fizikailag megfoghatatlan fogalom, amiket nehezen tudok birtokosokként értelmezni.

A továbbiakban bemutatok néhány élettelen birtokosokat tartalmazó *-(V)s* képzős példát. Először azokat, melyekben az *-(V)s* szuffixum egyszerű jelzős szerkezetben jelenik meg:

- (31) és azért annak alázzuk mi lelkünket, és **töredelmes szelletben** és aláztatottban szolgáljunk őneki (MGTSz_BécsiK.)
- (32) és az inkább **dicsőséges halált** {91} választja, hogy nem a **fertőzetes életet**, és ma nem nyithatjuk meg mi szánkat, **gyalázatos bosszúság** lettünk te szolgálidnak és azoknak, (MGTSz_BécsiK.)
- (33) de ezt is vehetjük közönségest, hogy engedelmetlen emberi személyben szól, hogy **panaszos szóba** és sérelemmel teljesbe fakadjon mondván, mire nézed a megutálót, a kegyetlen tőlétől igazabbat megnyomodván, és vesztegelsz? (MGTSz_BécsiK.)
- (34) lássad, mely merész szó és némiképpen káromlaté ő teremőjét ítéletbe hívni és a **töredelmes edény** a törlejtő ellen vetekedni, mire illetén avagy olyatán lett légyen ez és figyelmezendő. (MGTSz_BécsiK.)
- (35) és metéljétek meg ti szíveteket, és forduljatok ti Uratok Istenhez, mert kegyes és irgalmas, engedelmes és sok irgalmasságú, és **felséges, irgalmas gonoszságokon**.
- (36) **tüzes folyó** és gyors származik vala ő orcájából,⁵ (MGTSz_BécsiK.)
- (37) ki mentől jobb öközöttük monnal paliurus, azaz néminemű **tővises fű**, és ki igaz monnal tővis a sövényről. (MGTSz_BécsiK.)

Ezekben a példákban az *-(V)s* képzős szókapcsolatok előfordulnak tagmondatkezdő pozícióban (36), vagy egy tagmondatban részeként (az (36)-on kívüli példákban), s azon belül akár egy adnominális szerkezet részeként, amelyben az *-(V)s* képzős melléknév jelzője az adnominális szerkezet birtokának (*mert én ismertem ti sok fertőzetességeket és ti **erős bűnötöket**, igaz ellenségek ajándékokat vesztek, és szegényeket a kapuban megnyomorgattok*.) (MGTSz_BécsiK.), illetve amelyben az *-(V)s* képzős melléknév jelzője az adnominális szerkezet birtokosának (*és monda': ezek a **fényes olajnak** két fiai, kik állnak minden földnek uralkodójának*.) (MGTSz_BécsiK.).

A kódexben két példa van kvantorral ellátott *-(V)s* képzős szerkezetre is:

⁵ Ha egy példamondaton belül két *-(j)ű/-(j)ű*-s melléknév is főnévi bővítményként szerepelt, akkor azokat egy-egy külön példának vettem (lásd (36): *felséges orvos* és *irgalmas gonoszságokon* → két szerkezet).

(38) és egybegyülekezének **minden kőfalas városok** szerint, és kőfalatlan városokban, és azért azon napot szerzették gyönyörködeteknek és vigasságoknak jeles ünnepévé. (MGTSz_BécsiK.)

(39) mert ő atyafiak között oszt, hoz Úr aszaló szelet, a kietlenből felmenőt, és megaszalja ő ereit, és megpusztítja ő forrásait, és ő elragadja **minden kívánatos edényeknek** kincsét. (MGTSz_BécsiK.)

Úgy gondolom, a *minden kőfalas város* szerkezet (38) tagjai között elidegeníthető birtokviszony figyelhető meg. Szintaktikailag az *-(V)s* képző jelzős szintagma (melyben a *minden* a jelző) főnévi alaptagjához kapcsolódik, a *kőfalas* kifejezés bár összetett szó, morfológiai felbontása a szóösszetétel határát követően főnév + *-(V)s* melléknévképző (*kő+fal-as*). Szemantikailag a szerkezet besorolható a dixon-i rész–egész viszony kategóriájába, a winstoni osztályozás alapján pedig abba a csoportba, ahol a rész szervesen hozzátartozik az egészhez (régén a *kőfal* a *város* egyik része volt). Ezzel szemben az (39) példa a kvantornak köszönhetően is bizonyítja⁶, hogy nem birtokos szerkezet; helyette a *kívánatos* egy melléknévvé lexikalizálódott szóalak, ami tulajdonságot fejez ki.

A kódexben fellelhető egyetlen olyan három tagból szerkezetre is példa, melynek az *-(V)s* képzős melléknév második tagja:

(40) és jó észfeknek királya, és egybegyűjti a rakást, és megveszen **erős kőfalas városokat**, és délszagnak karjai nem szenvednek, és feltámadnak ő választottai ellent állani, és nem lesz en erősség. (MGTSz_BécsiK.)

A *kőfalas* lexéma e mondat esetében is birtokos szerkezetet eredményez.

Morfológiaileg a *Bécsi-kódex* két-, illetve három tagból álló szerkezeteinek *-(V)s* szuffixummal képzett mellékneveit a következőképpen lehet felbontani (4. táblázat):

4. táblázat

A *Bécsi-kódex* két-, illetve háromtagú szerkezeteinek *-(V)s* szuffixummal képzett melléknevei

⁶ Kenesei (1997) írja, hogy az *-(V)s* képzősszerkezetekben csak abban az esetben fordul elő kvantor, ha lexikalizálódik (*mindenórás fiatalasszony*). (KENESI 1997: 110)

Bécsi-kódex	
alázatos	$N \rightarrow ADJ$
állhatatos	$N \rightarrow ADJ$
békességes	$N \rightarrow N \rightarrow ADJ$
csodálatos	$N \rightarrow V \rightarrow N \rightarrow ADJ$
dicsőséges	$N \rightarrow ADJ \rightarrow N \rightarrow ADJ$
drágalátos	$ADJ \rightarrow ADJ$
ékes	$N \rightarrow ADJ$
ellenséges	$N \rightarrow ADJ$
engedelmes	$N \rightarrow ADJ$
erős	$N \rightarrow ADJ$
félelmes	$N \rightarrow ADJ$
felséges	$N \rightarrow ADJ$
fényes	$N \rightarrow ADJ$
fertőzetes	$N \rightarrow N \rightarrow ADJ$
gyalázatos	$V \rightarrow N \rightarrow ADJ$
győzedelmes	$V \rightarrow N \rightarrow ADJ$
irgalmas	$N \rightarrow ADJ$
kívánatos	$V \rightarrow N \rightarrow ADJ$
kőfalas	$N \rightarrow ADJ$
panaszos	$N \rightarrow ADJ$
szerelmes	$N \rightarrow ADJ$
töredelmes	$N \rightarrow ADJ$
töretetes	$N \rightarrow N \rightarrow ADJ$
tövises	$N \rightarrow ADJ$
tüzes	$N \rightarrow ADJ$
végzetes	$N \rightarrow ADJ$

Összesen huszonhatféle $-(V)s$ szuffixummal képzett melléknév fordul elő a *Bécsi-kódex* két-, illetve háromtagú szerkezeteiben, s ezekből jelzőként viselkedő melléknevekből tizenhét melléknév esetében valósul meg a főnévi alapú melléknévképzés szabálya főnév + $-(V)s$ melléknévképző képlettel. Közülük azonban csupán három melléknév eredményez hat olyan szerkezetet, ami 'valamivel ellátott' jelentést hordoz. A *kőfalas* melléknév kéttagú, háromtagú, illetve háromtagú kvantoros szerkezetekben is megjelenik, s mindegyik esetben birtokos

szervezetként értelmezem. Az (36) példa *tüzes folyó* és a (37) példa *tövises fű* kollokációjában szintaktikailag teljesül, hogy az *-(V)s* egyszerű jelzős szerkezetben fordul elő, a szókapcsolatok morfológiai képlete megadható főnév + *-(V)s* melléknévképzővel, szemantikailag pedig mindkettő besorolható az *egy személy, állat vagy dolog attribútumának* csoportjába. Az, hogy a *Bécsi-kódex* kilencvenegy *-(V)s* képzős szerkezete közül hatban jön létre valódi elidegeníthető birtokviszony, az összes eset 3,33%-át teszi ki.

4.5. A *Birk-kódex* *-(j)ú/- (j)ű* képzős szerkezetei

A *Birk-kódex*ben egyetlen *-(j)ú/- (j)ű* képzős szerkezetet sem találtam, aminek oka valószínűleg a kódex rövidegében keresendő. Így a *Birk-kódex*ben előforduló elidegeníthetetlen birtokviszonyt eredményező szerkezetek száma 0.

4.6. A *Birk-kódex* *-(V)s* képzős szerkezetei

A *Birk-kódex*ben – feltehetően szintén a kódex rövidegéből adódóan – mindössze két *-(V)s* képzővel megvalósuló szerkezet fordul elő. Az egyik példában (41) az *-(V)s* szuffixummal ellátott melléknév élő, míg a másikban (42) élettelen birtokoshoz járul. A kódexben élő birtokosként az *asszonyállatok* szó szerepel, az élő birtokost tartalmazó szerkezetekben az *-(V)s* szuffixummal ellátott melléknév egyszerű jelzős szerkezetben jelenik meg:

- (41) mert amit szermérmetlen tesztek asszonyállatok asszonyállatokon rútúl paskolván és játszódván, nem csak özvegyeknek és Krisztusnak illetlen szolgálóleányainak, kik szent szándékban vannak, de sőt még **házas asszonyállatoknak** és házasulandó szüzeknek sem kell tenni. (MGTSz_BirkK.)

Élettelen birtokosként a kódexben a *lélek* lexéma szerepel, az élettelen birtokost tartalmazó szerkezetekben az *-(V)s* szuffixummal ellátott melléknév szintúgy egyszerű jelzős szerkezetben jelenik meg:

- (42) s mit használ szegényeknek osztani, és szegénnyé lenni, ha **nyavalyás lélek** kevélyebb leszen gazdagságot megutálván, hogynem mint volt ötöt bírván. (MGTSz_BirkK.)

Morfológiaileg a *Bécsi-kódex* kéttagból álló szerkezeteinek *-(V)s* szuffixummal képzett mellékneveit a következőképpen lehet felbontani (5. táblázat):

5. táblázat

A *Birk-kódex* két-, illetve háromtagú szerkezeteinek *-(V)s* szuffixummal képzett melléknevei

Birk-kódex	
házas	N → ADJ
nyavalyás	N → ADJ

A (41) példában bár a *házas asszonyállatoknak* kifejezés jelzős főnév + -(V)s melléknévképző képlettel jellemezhető, kontextus alapján úgy gondolom, hogy a *házas* jelentése nem 'házzal rendelkező', hanem 'férjhez ment' asszony, tehát a kifejezés kapcsán lexikalizálódott szóalakról beszélünk.

A (42) példában a *nyavalyás lélek* kollokációja ugyancsak felírható jelzős főnév + -(V)s melléknévképző formában, ám szemantikailag úgy gondolom, egyik birtokviszonyt eredményező csoportosításba sem illik bele a szerkezet. Nem értelmezhető a *lélek* birtokosként, a *nyavalyás* pedig annak birtokaként. A *nyavalyás* szó is véleményem szerint lexikalizálódott szóalak, nem azt fejezi ki, hogy a *lélek* nyavalyával küzd, hanem sokkal inkább annak állapotát, 'nyomorúsággal teli'-ségét.

A *Birk-kódex*ben talált két -(V)s szuffixumos szerkezet közül egyik sem nevezhető birtokos szerkezetnek.

4.7. A *Bod-kódex* -(j)ú/-(j)ű képzős szerkezetei

A *Bod-kódex* négy -(j)ú/-(j)ű melléknévképzővel ellátott szerkezetet tartalmazott, ezeket alább tüntetem fel:

- (43) és mikor ezt gondolnája az vitéz, íme jelenék őneki egy **szépségű asszonyállat**, ki mondá az vitéznek: mit gondolkodol énrólam? (MGTSz_BodK.)
- (44) azért példa olvastatik **Arisztotelész nevű pogány** bölcsességéről, ki mikor jutott volna halálára, kérék őtet az ő tanítványai, hogy mondana nekik valami jó tanulságot. (MGTSz_BodK.)
- (45) hasonlatosok ezek néminemű emberhez, ki mikor egy **unikornis nevű vad** előtt futna, hogy őtet meg ne marnája, esék egy nagy verembe. (MGTSz_BodK.)
- (46) és midőn aláhullna, egy bokorhoz kapaszkodék, esmeg ő kezeivel és lábaival álla egy **állhatatlan iszonyú köre**. (MGTSz_BodK.)

A (43) példa már a birtokviszony azon szintaktikai kritériumát sem teljesíti, mi szerint az -(j)ú/-(j)ű szuffixum csupán melléknévi jelzővel együtt grammatikus. Olyan, mintha a *szépségű asszonyállat* jelző nélküli szerkezet lenne, ám ahogy a korábbi kódexekben, úgy itt sem erről van szó. A *szépségű* ugyanis nem a birtokos, azaz az *asszonyállat* elidegeníthetetlen birtokára

utal, hanem azt fejezi ki, hogy az *asszonyállat* szép/szépséges. A (44) és (45) példákban elidegeníthetetlen birtokviszony jön létre: mindkettőnél egyaránt a *nevű* lexéma jelenti a birtokot, s míg előbbi példamondatban *Arisztotelész*, addig utóbbiban egy *unikornis* a birtokos. A háromtagú szerkezetekben teljesül az a szintaktikai kitétel, mi szerint az *-(j)ű/-(j)ű* szuffixum csak jelzős szintagmák főnévi alaptagjához kapcsolódhat, továbbá az *Arisztotelész nevű* és az *unikornis nevű* szókapcsolatoknál megvalósul a LADÁNYI-féle (2017) jelzős szerkezetű főnév + *-(j)ű/-(j)ű* melléknévképző morfológiai képlet. Mindezek mellett a DIXON-féle taxonómiában (2010) e két szerkezet megállja a helyét az *egy személy, állat vagy dolog attribútuma* csoportban. A (46) példa bár szintaktikailag ugyancsak megfelel a birtokviszony fogalmának, az *iszonyú* lexéma tulajdonságot kifejező, lexikalizálódott szóalak.

A *Bod-kódex*ben talált három háromtagú és egy kéttagú, azaz az összesen négy *-(j)ű/-(j)ű* képzős szerkezet közül kettő valódi birtokos szerkezet, ami a kódexben előforduló *-(j)ű/-(j)ű* képzős szerkezetek 50%-a.

4.8. A *Bod-kódex* *-(V)s* képzős szerkezetei

A *Bod-kódex*ben összesen negyvenkilenc két-, illetve háromtagú *-(V)s* képzős szerkezetet találtam; ezeket – a korábbi kódexekhez hasonlóan, az egyes kritériumokon való végigfuttatás előtt – elidegeníthető birtokviszonyt kifejező szerkezetekként kezelem. Az ötven példában a birtok élő birtokoshoz tizennyolcszor, élettelenhez pedig harminckétszer járul. Élő birtokosként szerepel(nek) az *állat*, *ember(ek)*, *bíró*, *ördög(ök)*, *nemesember* és *bűnös (ember)*, *fia (valakinek)*, *anyja (valakinek)* szavak.

Az *ördögök* élő birtokosokhoz való sorolását egyrészt a MEK.-ben olvasható definíció indokolta, mi szerint az *ördög* 'gonosz szellem, a rossz oka, az embert bűnre csábító hatalom', másrészt az általam ismert ábrázolásai, melyeken az *ördögök* felszarvazott és patákkal ellátott emberszerű lényekként vannak megjelenítve. Az összes többi birtokost jelölő főnév esetében, úgy gondolom nem kérdés az élő birtokosok közé való besorolás. Az élő birtokost tartalmazó szerkezetekben az *-(V)s* melléknévképzővel megvalósuló birtokviszony előfordulhat egy tagmondat (*de miért a test **hitványságos állatból** szereztetett az földből, mindenha gonoszokat kíván, kik léleknek kárhozatjára vannak.*) (MGTSz_BodK.), s akár azon belül egy adnominális szerkezet részeként, melyben az *-(V)s* képzős melléknév jelzője az adnominális szerkezet birtokának (*a te **édességes fiadat**, mert az én bűneim igen nagyok, és igen ingerlettem én ötet haragra, mert inkább szerettem az én akaratomat és ez világot, hogynem Istenemet.*). (MGTSz_BodK.)

Az élő birtokost tartalmazó tagmondatok mindegyikében egyszerű jelzős szerkezetekben fordulnak elő az *-(V)s* szuffixumos szókapcsolatok, alább ezekből szemléltetek néhányat:

- (47) ó azért **bűnös ember** vedd eszedbe ezeket, hogy el ne veszed testedet, lelkedet és mindeneket, melyeket vallasz avagy {6v} megvallhatsz. (MGTSz_BodK.)
- (48) {10r} felül leszen az **haragos bíró**, alul az rettenetes pokol, jog felől az vádoló bűnök, bal felől számtalan ördögök kínokra vonván, belül az lelkiismeret leszen mardosván, és kívül mind ez világ égvén. (MGTSz_BodK.)
- (49) és mondá a Szűz Mária: én szerető fiam, egy kérést kérek tetőled, tudniillik hogy ez lélek ne lássa a **rettenetes ördögöket**, és sokáig ne hallja az ő megnevetésüket és gyalázatukat, és hogy ne érezzen hőséget, és legottan mindenek megbocsáttatának öneki. (MGTSz_BodK.)
- (50) ezeket hallván asszonyunk, Szűz Mária mondá: én **édességes fiam**, te azt mondtad, hogy a te barátaid segíthetnéjk a lelket. (MGTSz_BodK.)

A kéttagú példákban az *-(V)s* képző önmagukban álló főneves szerkezetekhez járul, teljesítve ezzel a melléknévképzőkkel megvalósuló birtokviszony szintaktikai kritériumát. Háromtagú szerkezetre, melyben az *-(V)s* képző jelzős szintagma főnévi alaptagjához kapcsolódik, nem találtam a kódexben példát.

Élettelen birtokost tartalmazó *-(V)s* szuffixumos szerkezetre azonban igen. Az egyes példákban élettelen birtokosokként szerepel(nek) a *szegénység*, *tanúbizonyosság*, *ítélet*, *késztetés*, *nyugalom*, *dolog/dolgok*, *egyenlőség*, *művelkedés*, *szeretet*, *sárkány*, *étkek*, *lél(k)ek*, *tétemény*, *siralom*, *ének*, *ember*, *kór*, *múlt*, *bűn(ök)*, *paloták*, *koporsó*, *lándzsák*, *szék* szavak.

A *Bod-kódex* élettelen birtokosainak egy része – akár az *Apor* és a *Bécsi-kódex*eknél – szokatlan, gondolok itt olyanokra, mint a *szegénység*, *tanúbizonyosság*, *szeretet* vagy *siralom*. Ezeket a MÉSz. a következőképpen definiálja: 'általános társadalmi helyzet, állapot', 'valamiről tett vallomás', 'valamely személy, dolog vonzó tulajdonságainak felismeréséből vagy természetes kapcsolatokból eredő érzés', illetve 'nagy veszteség, szomorúság miatt történő, fájdalmas jajgatással kísért sírás, kesergő panasz'. Újabb fizikailag megfoghatatlan fogalmak, újabb kérdésfelvetés azzal kapcsolatban, nevezhetők-e ezek birtokosoknak.

Feltételezésem szerint nem, ám egzakt választ – a morfológiai, szintaktikai és szemantikai kritériumok teljesítésével – az élettelen birtokosokat tartalmazó szintagmák adhatnak számomra, melyekben egyszerű jelzős szerkezetekben fordul elő az *-(V)s* szuffixum. Ezekre példák:

- (51) ez világi életnek **nyavalyásságos szegénységéért** mikor alája tekint ez világnak völgyére, és ez homályos földre, öfölte kedig csodálja az örök világosságnak

fényességét, nyilván megismeri, hogy mind éj volt és sötétség az, mit szeretett ez világon. (MGTSz_BodK.)

(52) siratja az Istennek **rettenetes ítéletének**, indulhatatlan szoros bosszúállásának kifejezését jelen lennie, kit el nem távoztathat. (MGTSz_BodK.)

(53) az leszen én **keserves nyugalom** mindörökkül örökké. (MGTSz_BodK.)

(54) **atyafiúságos egyenlőség** reá felel mondván: ha egyebeket **jóságos művelkedetteddel** felül haladsz, jobb és használatos, ha magadat megalázod. (MGTSz_BodK.)

(55) látván ezeket az remete ismét tekinte az háznak ajtajára, és láta egy fekete embert bejönie, és az kórnak házába bemennie, és őutána egy **tüzes széket** vinnie, és őtet reá ülnie. (MGTSz_BodK.)

E szerkezetek között találunk olyan példát, ahol az *-(V)s* képzős szerkezet mondatkezdő pozícióban van (54), tagmondat részeként szerepel ((54)-en kívüli példák), vagy azon belül birtoklást kifejező adnominális szerkezet részeként fedezhető fel (52), (53). Az (52) példában *Isten* a birtokos, az *ítélet* a birtoka, az *-(V)s* képzővel ellátott *rettenetes* szó pedig a birtok jelzője. Ugyanilyen formán a (37) példamondatban az *én* személyes névmás a birtokos, s annak birtoka a *keserves* jelzővel ellátott *nyugalom*. Úgy gondolom az, hogy ezek az *-(V)s* képzős szókapcsolatok birtokviszonyt kifejező adnominális szerkezetekben fordulnak elő, bizonyítja, hogy a szókapcsolatok *-(V)s* képzővel ellátott jelzői nem egy elidegeníthető birtokos szerkezet részei, hanem csupán valamilyen tulajdonságot kifejező, mára lexikalizálódott melléknevek.

Néhány példa az *-(V)s* szuffixum háromtagú szerkezetben való előfordulására:

(56) tekinte az veremnek fenekére, láta egy **nagy rettenetes sárkányt**, ki ő szájából lángos tüzet ereszt vala, és ő száját megtátván kívánja vala őtet megmarnia. (MGTSz_BodK.)

(57) felele' az ördög: ez könyvnek neve engedelmetlenség **hét halálos bűnökkel** egyetembe, és minden levelén több-több vagyon ezer igénél. (MGTSz_BodK.)

(58) kik közül az hét főördögök kereskednek szeretetesen az **hét fő halálos bűnökről**, ha meglelhetnék az lelkekben. (MGTSz_BodK.)

(59) azért olvastatik példa, hogy egyszer Isten ez három bűnökért, kevélységért, fösvényiségért, és paráznaságért, akará mind ez világot elvesztenie eresztvén őreája **három tüzes lándzsákat** ő haragjában. (MGTSz_BodK.)

A példák ezúttal is eleget tesznek a szintaktikai kritériumnak: az *-(V)s* főnévi alaptagú jelzős szintagmához járul, azonban az (56) példa *rettenetes* melléknevének morfológiai képlete (*retten-et-es*) szemben az (57) példa *halálos* (*halál-os*) és az (55), (59) példa *tüzes* (*tüz-es*) lexémájával, nem írható fel azzal a főnév + *-(V)s* melléknévképző képlettel, amit én morfológiai szempontból az elidegeníthető birtokviszony kitételeként szabtam meg. Sőt a *Bod-kódex*ben

szereplő huszonhatféle jelzőből csupán tizenhárom jelző esetében valósul meg a főnévi alapú melléknévképzés szabálya ilyenformán (6. táblázat):

6. táblázat

A *Bod-kódex* két-, illetve háromtagú szerkezeteinek *-(V)s* szuffixummal képzett melléknevei

Bod-kódex	
atyafiúságos	N --> N --> ADJ
bolondságos	ADJ --> N --> ADJ
bűnös	N --> ADJ
édességes	(N) --> ADJ --> N --> ADJ
fényes	N --> ADJ
gyönyörűséges	N --> ADJ --> N --> ADJ
halálos	N --> ADJ
haragos	N --> ADJ
hitványságos	ADJ --> N --> ADJ
irgalmasságos	N --> ADJ --> N --> ADJ
jóságos	N --> ADJ
jószágos	N --> ADJ
keserves	N --> ADJ
keservességes	N --> ADJ --> N --> ADJ
nyavalyás	N --> ADJ
nyavalyásságos	N --> ADJ --> N --> ADJ
rettenetes	V --> N --> ADJ
tüzes	N --> ADJ
undokságos	ADJ --> N --> ADJ

A tizenhárom melléknév közül kettő (*tüzes és halálos*) eredményez öt olyan szerkezetet (három háromtagút és két kéttagút), amelyek 'valamivel ellátott' jelentést hordoznak magukban. A *tüzes* (55), (59) és a *halálos* (57), (58) melléknévvel szereplő szerkezetek a dixon-i kategorizáció (d) csoportjába (*egy személy, állat vagy dolog attribútuma*) tartoznak. Az (55) és az (59) példában a birtok azért elidegeníthető, mert egy *székhez* és egy *lándzsához* nem tartozik

hozzá szükségszerűen, hogy *tűzes* legyen, de lehet az. Ugyanígy az (57) és az (58) példa nyomán, a *bűnhöz* hozzátartozhat, hogy *halálos*, amennyiben olyan cselekedetet értünk alatta, mellyel 'egy ember tudva és szabadon elutasítja Istent, az Ő törvényét, a szeretet fölkinált szövetségét, s Isten akarata ellenére inkább önmaga vagy valamely véges teremtmény felé fordul' (MKL.), azaz, ha *bűnt* valaki egy helyzet ismeretében szándékosan követ el. Ha azonban a szándékosság hiányzik egy ember cselekedetéből, a *bűn* nem számít *halálosnak*, csupán 'az isteni törvényt sértő cselekedet'-nek (MKL). Ebből kifolyólag, a *halálosság* a *bűn* elidegeníthető velejárója.

A *Bod-kódex* összesen ötven *-(V)s* képzős szerkezete közül négy elidegeníthető birtokviszonyt jelölő szerkezet, ami az összes előfordulás 8,16%-a.

5. Összegzés

Kutatásomban az elidegeníthetőség ómagyar kori meglétének kérdését vizsgáltam történeti szempontból. Ehhez a *Magyar Generatív Történeti Szintaxist* (MGTSz.) használtam forrásként, ezen belül az *Apor*, a *Bécsi*, a *Birk* és a *Bod-kódexet*, amelyek terjedelme 4000 és 67.000 szóalak közötti. Arra a kérdésre kerestem a választ, hogy kimutatható-e egyes ómagyar kori kódexek adatai alapján, hogy az *-(V)s* képző a birtok elidegeníthető, az *-(j)ú/- (j)ű* pedig a birtok elidegeníthetetlen voltát jelölte. A kódexekből manuálisan kigyűjtöttem azokat a két-, háromtagú jelzős szerkezeteket, amelyek *-(V)s*, illetve *-(j)ú/- (j)ű* szuffixumokat tartalmaznak, majd a korábbi szakirodalmi források alapján (WINSTON 1987, STASSEN 2009, DIXON 2010, LADÁNYI 2017) szintaktikai, morfológia és szemantikai kritériumok szerint vizsgáltam meg, hogy a példák kvázi birtokviszonyt kifejező szerkezetnek tekinthetők-e.

Az *Apor-kódexben* összesen öt *-(j)ú/- (j)ű* képzős szerkezetet találtam, közülük kettőt soroltam be elidegeníthetetlen birtokviszonyt kifejező szerkezetként, ami az összes példa 40%-a. A kódexben harmincnégy *-(V)s* képzős szerkezetet találtam, de ezek egyike sem felelt meg a birtokos szerkezet kritériumainak. A *Bécsi-kódexben* tizenkilenc *-(j)ú/- (j)ű* képzővel megvalósuló melléknévképzős szerkezet fordult elő, közülük három esetben valósult meg valódi birtokviszony, ami a *Bécsi-kódexben* fellelhető *-(j)ú/- (j)ű* képzős szerkezetek 15,79%-a. A nyelvemlék kilencvenegy két-, illetve háromtagú *-(V)s* szuffixumos szerkezeteiből csupán hatban jött létre valódi elidegeníthető birtokviszony, ami az összes eset 3,3%-át teszi ki. A *Birk-kódexben* egyetlen *-(j)ú/- (j)ű* képzős szerkezetet sem fordult elő, *-(V)s* szuffixumos szerkezetre két példa szerepelt, de egyiket sem lehetett birtokos szerkezetként azonosítani. A *Bod-kódexben* összesen négy *-(j)ú/- (j)ű* képzős példa volt, melyek közül kettő felelt meg a birtokos szerkezet

kritériumainak. Ez az összes eset 50%-a. A nyelvemlék összesen ötven *-(V)s* képzős szerkezetek közül öt bizonyult elidegeníthető birtokviszonyt jelölő szerkezetnek, ami az összes eset 10%-a.

Táblázatban összegeztem (7. táblázat), hogy az egyes kódexekben milyen gyakorisággal eredményeztek birtokos szerkezeteket az *-(V)s*, illetve *-(j)ú/- (j)ű* szuffixumos szerkezetek:

7. táblázat

Az Apor-kódex két-, illetve háromtagú szerkezeteinek *-(V)s* szuffixummal képzett melléknévei

	Apor		Bécsi		Birk		Bod	
	összes szerkezet	birtokos szerkezet	összes szerkezet	birtokos szerkezet	összes szerkezet	birtokos szerkezet	összes szerkezet	birtokos szerkezet
-(j)ú/- (j)ű	5	2	19	3	0	0	4	2
gyakoriság	40%		15,79%		0%		50%	
-(V)s	34	0	91	3	2	0	50	5
gyakoriság	0%		3,3%		0%		10%	

Bár mindegyik kódexről elmondható, hogy az *-(V)s* szuffixum jóval több két-, illetve háromtagú szerkezetben fordult benne elő, mint ahány háromtagúban az *-(j)ú/- (j)ű* képző, az adatok azt mutatják, hogy az *-(j)ú/- (j)ű* képző – a *Birk-kódex* kivételével – jóval magasabb arányban szerepelt birtokos szerkezetben, mint az *-(V)s* szuffixum. Ennek oka véleményem szerint abban rejlik, hogy az *-(V)s* szuffixumos szerkezeteknél nemcsak három tagból álló szintagmákat vehettem figyelembe, hanem két tagból állókat is, s bennük az *-(V)s* képzővel ellátott főnév az esetek nagytöbbségében már lexikalizálódott szóalak volt. Egészen pontosan a négy kódexben talált két-, illetve három tagból álló százhetvennégy *-(V)s* képzős szerkezetből százhatvanhétben volt lexikalizálódott szóalak, ami az összes eset 94,3%. Ezzel szemben a négy kódexben talált három tagból álló huszonnyolc *-(j)ú/- (j)ű* képzős szerkezetekből, huszonegyben fordult elő lexikalizálódott szóalak, ami az összes eset 75%-a.

A négy vizsgált kódexben az *-(j)ú/- (j)ű* melléknévképző huszonnyolcból hét esetben hozott létre elidegeníthetetlen birtokviszonyt. A hét esetből a birtok ötször járult élő, illetve kétszer élettelen birtokoshoz. Ezzel szemben *-(V)s* melléknévképző a négy vizsgált nyelvemlékben százhatvenhét példából csupán kilenc szerkezet esetében hozott létre elidegeníthető birtokviszonyt, s mind a kilencszer a birtok élettelen birtokoshoz járult. STASSEN (2009) szerint a prototipikus birtokos szerkezetben a birtokos jellemzően ember. Ezt alapul véve, az általam

vizsgált kódexek *-(j)ú/- (j)ű* szuffixummal létrejött birtokos szerkezetei 71,4%-ban nevezhetők valódi birtokos szerkezeteknek. Kutatási kérdésekre válaszolva, mi szerint kimondható-e egyes ómagyar kori kódexek adatai alapján, hogy ezekben az *-(V)s* képző a birtok elidegeníthető, az *-(j)ú/- (j)ű* pedig a birtok elidegeníthetetlen voltát jelölte, a válaszom az, hogy igen, kimondható, azonban az *-(V)s* szuffixumos szerkezetek jelentős hányada, illetve az *-(j)ú/- (j)ű* szuffixumos szintagmák többsége, elidegeníthető vagy elidegeníthetetlen birtokos szerkezet helyett, az ómagyar korban főként két-, illetve háromtagú birtoklást ki nem fejező jelzős szerkezeteket eredményezett.

5.1. Jövőbeli tervek

A jövőben tervezem a kutatás kibővítését újabb ómagyar kori kódexek, illetve más szövegműfajok (pl.: magánéleti levelek, naplók) bevonásával. Mindezek mellett érdemes lenne középmagyar kori szövegekkel is bővíteni a vizsgálatot, illetve obi-ugor szövegek tanulmányozásával igazolni vagy éppen cáfolni KÁLMÁN azon állítását, mi szerint a magyar és az obi-ugor nyelvek birtokviszonykifejezésre alkalmas melléknévképzői képzési funkció tekintetében azonosan viselkednek, ugyanakkor hangalak szempontjából csupán a hanti/manysi nyelvekben fedezhetünk fel hasonlóságot. (KÁLMÁN 1997: 46)

Vizsgált korpusz:

Magyar Generatív Történeti Szintaxis (MGTSz.)

SIMON ESZTER–SASS BÁLINT 2012. Nyelvtechnológia és kulturális örökség, avagy korpuszépítés ómagyar kódexekből. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV*: 243-264.

<http://omagyarkorpusz.nytud.hu/> (2024. január 15.)

Hivatkozott irodalom:

BÁRCZI GÉZA–ORSZÁGH LÁSZLÓ szerk. 1959–1962 (első kiad.) *A magyar nyelv értelmező szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/> (2024. január 15.)

CSER ANDRÁS 2018. A szóképzés. In: CSER ANDRÁS szerk., *Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 37.

https://mersz.hu/dokumentum/m371m__28/#m371m_25 (2024. január 15.)

DIXON, R. M. W. (2010), *Basic Linguistic Theory. Volume 2: Grammatical topics*. Oxford University Press, Oxford.

HERSLUND, MICHAEL – BARON, IRÈNE (2001), Introduction. Dimensions of possession. In: BARON, IRÈNE – HERSLUND, MICHAEL – SØRENSEN, FINN eds., *Dimensions of possession*. John Benjamins, Amsterdam. 1–25.

KÁLMÁN BÉLA 1997. Adalék egy közös nyelvhasználati jelenséghez. In: GYÖRFFY GYÖRGY főszerk., *A honfoglalásról sok szemmel III*. Balassi Kiadó, Budapest. 43–47.

<https://www.szaktars.hu/balassi/view/kovacs-laszlo-veszpremy-laszlo-szerk-honfoglalas-es-nyelveszet-1997/?pg=44&layout=s> (2024. január 15.)

KBL. = *Keresztény bibliai lexikon*. Szerk. DR. BARTHA TIBOR. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1993.

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-kereszttyen-bibliai-lexikon-C97B2/> (2024. január 15.)

KENESEI ISTVÁN 1997. A szintagma alapú képzésekről. *Nyelvtudományi Közlemények* 95., 101–118.

KESZLER BORBÁLA 2000. A szóalkotás módjai. In: KESZLER BORBÁLA szerk., *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 307–319.

KIEFER FERENC 1998. Alaktan. In: É. KISS KATALIN, KIEFER FERENC, SIPTÁR PÉTER szerk., *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 185–289.

KIEFER FERENC 2000. *Jelentéelmélet*. Corvina Kiadó, Budapest. 201–203.

KIEFER FERENC 2007. *Jelentéelmélet*. 2. bővített, javított kiadás. Corvina Kiadó, Budapest. 193–196.

https://btk.ppke.hu/uploads/articles/4090/file/cser_morfologia.pdf (2024. január 15.)

MKL. = Magyar Katolikus Lexikon

<https://lexikon.katolikus.hu/> (2024. január 15.)

Net1 = https://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/becsi_kodex (2024. január 15.)

<https://core.ac.uk/download/pdf/161006186.pdf> (2024. január 15.)

PETE ISTVÁN 1999. A szó szerkezeti és derivációs elemzése, *Magyar Nyelvőr* 123, 483–495.

<http://nyelvor.c3.hu/period/1234/123410.htm> (2024. január 15.)

SCHIRM ANITA 2005. Az elidegeníthető és az elidegeníthetetlen birtoklás kifejezőmódjairól. *SZTE Publicatio Repozitórium*. 155–167.

https://acta.bibl.u-szeged.hu/1149/1/nyelvtudomany_42_155-169.pdf (2024. január 15.)

S. HÁMORI ANTÓNIA 1991. Az alárendelő szerkezetek: A főnévi szerkezetek. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

STASSEN, LEON 2009. *Predicative possession*. Oxford University Press, Oxford. 11, 16.

SZEGFÜ MÁRIA 1991. A névszóképzés. In: Benkő Loránd szerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.*, Akadémiai Kiadó, Budapest. (206–207), 245–246.

LADÁNYI MÁRIA 2017. Alaktan. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 2017. 594–639.

[Nyelvtan \(A magyar nyelv kézikönyvtára, 2017\)](#) (2024. január 15.)

WINSTON, MORTON E., ROGER CHAFFIN ÉS DOUGLAS HERRMANN 1987. A taxonomy of part–whole relations. *Cognitive Science 11*: 417–444.

Rövidítésjegyzék:

AporK. = Apor-kódex

BécsiK. = Bécsi-kódex

BirkK. = Birk-kódex

BodK. = Bod-kódex

HB. = Halotti beszéd

JókK. = Jókai-kódex

KulcsK. = Kulcsár-kódex

MargL. = Margit-legenda

MNyTNy. = A magyar nyelv történeti nyelvtana

OKISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA: *Magyar Oklevélszótár*. Budapest, 1902–1906

RadvCsal. = RADVÁNSZKY BÉLA, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században I. – III.* Budapest, 1896–1879

TA. = Tihanyi alapítólevél

ÚMNy. = Új magyar nyelvtan

ADJ melléknév

N főnév

V ige

